

Undervisning om käll- kritiskt förhållningssätt i svenska och samhälls- kunskap

Årskurs 7-9

Innehåll

Förord	4
Sammanfattning.....	5
Vad Skolinspektionen har granskat	5
Viktigaste iakttagelserna	6
Utvecklingsområden	7
Inledning	8
Skolan har i uppdrag att utveckla ett kritiskt och ansvarsfullt förhållningssätt bland eleverna	8
Sammanfattande problembild.....	10
Tidigare granskningar visar att undervisningen om källkritiskt förhållningssätt behöver utvecklas	10
Forskning visar att ämneskunskaper och kunskaper om källors egenskaper är nödvändiga för att kunna bedöma källor	10
Bilden av den digitalt infödda eleven utmanas.....	12
Undervisningen behöver omfatta kritisk granskning av bild och rörlig bild.....	12
Ungas digitala vardag	13
Syfte och frågor	14
Svenska	15
Samhällskunskap	15
Kvalitetsgranskningens iakttagelser	16
Undervisningen i svenska omfattar många delar av innehållet men eleverna ges för lite undervisning i informationssökning	17
Eleverna får i stor utsträckning undervisning om att sovra i en stor informationsmängd och pröva källors tillförlitlighet.....	18
De flesta skolorna undervisar om hur man citerar och skriver källhänvisningar	20
Undervisningen om informationssökning täcker inte hela det centrala innehållet	20
Undervisningen i samhällskunskap om information och kommunikation har begränsat djup när det gäller digitala medier och internet	23
Undervisningen om medier och dess olika roller är oftast omfattande men behandlar sällan webbsidors uppbyggnad och hur man hittar information på dessa	23
De flesta skolorna undervisar om nyhetsvärdering.....	25
Undervisning om möjligheter och risker med internet och digitala medier förekommer på flertalet skolor men kan fördjupas	26
Undervisningen om källkritiskt förhållningssätt är inte moderniserad utifrån digitala källor	28
Risk att undervisningen inte möter det som är aktuellt i elevernas vardag.....	29
Majoriteten av skolorna låter inte elever skapa eget material för digital publicering ...	30
Elever riskerar att inte få tillräcklig undervisning om kritisk granskning av bilder och rörliga bilder	31
Utvecklingsområden	32

Undervisningen i svenska behöver säkerställa att eleverna får förutsättningar att lära sig söka information i digitala och analoga källor	32
Undervisningen i samhällskunskap behöver säkerställa att eleverna möter en medveten och modern undervisning som omfattar digitala medier och internet.....	33
Undervisningen om källkritiskt förhållningssätt behöver i högre utsträckning bli relevant i förhållande till de digitala arenor eleverna vistas på	33
Undervisningen behöver i högre utsträckning omfatta kritisk granskning av bild och rörlig bild	33
Avslutande diskussion	34
Otillräckligt stöd om källkritiskt förhållningssätt utifrån digitala källor	35
Skolorna måste ta ett större ansvar för undervisning om informationsökning	36
Undervisning om hur man kritiskt granskar bild och rörlig bild saknas ofta i ämnena svenska och samhällskunskap	37
Identifierade framgångsfaktorer	38
Referenser.....	40
Internetkällor	41
Bilaga 1 Begreppsförklaring	42
Bilaga 2 Granskade skolor	44
Bilaga 3 Granskningens genomförande och metod	45
Dokumentstudier.....	45
Intervjuer	45
Enkät till elever	46

Förord

Skolinspektionen har i uppdrag att granska kvaliteten i sådan utbildning och pedagogisk verksamhet som står under myndighetens tillsyn. Granskningen innebär en detaljerad och systematisk undersökning av verksamhetens kvalitet inom ett avgränsat område, i förhållande till nationella mål och riktlinjer. Utgångspunkten är alla barns och elevers lika rätt till en god utbildning i en trygg miljö.

Huvudsyftet med kvalitetsgranskningen är att bidra till utveckling. Granskningen gör tydligt vad som behöver förbättras för att i högre grad nå målen för verksamheten inom det aktuella området. Syftet är även att beskriva väl fungerande inslag och att visa på framgångsfaktorer.

Skolinspektionens iakttagelser, analyser och bedömningar redovisas dels i form av enskilda beslut till de granskade skolorna och skolhuvudmännen, dels i denna övergripande och sammanfattande rapport. Genom beskrivningar av viktiga kvalitetsaspekter inom granskningsområdet, avser rapporten att ge ett utvecklingsstöd även för skolor som inte har granskats.

Rapporten redovisar resultatet av Skolinspektionens kvalitetsgranskning med inriktning mot skolors undervisning om källkritiskt förhållningssätt i grundskolan. Iakttagelserna och slutsatserna gäller de 30 skolor som har granskats och avser därmed inte att ge en nationell bild av förhållandena. Vilka skolor som granskats framgår av bilaga.

Projektledare och rapportskribent för kvalitetsgranskningen har varit Roger Thuring, Skolinspektionen i Stockholm.

Helén Ängmo
Generaldirektör

Jukka Kuusisto
Avdelningschef

Sammanfattning

Skolan har en viktig roll när det gäller att utbilda elever i ett källkritiskt förhållningssätt för att de ska kunna utvecklas till informerade och ansvarsfulla medborgare. Ett källkritiskt förhållningssätt omfattar förmågorna informationssökning och källkritik. I undervisningen om källkritiskt förhållningssätt till digitala och andra källor finns utmaningar när det gäller att utveckla elevers förmåga att kritiskt söka, granska och värdera information. Med stor tillgång till olika och nya digitala källor behöver det källkritiska förhållningssättet ständigt uppdateras. Det finns risk för att undervisningen inte ger tillräckligt utrymme för kunskaper kring hur information från digitala och andra källor kan tolkas och användas. Likaså finns en risk att undervisningen i detta avseende inte i tillräckligt hög grad är anpassad för att möta de informationskällor och medier eleverna till största delen själva använder.

Forskning visar att det ibland finns synsätt att elever är självlärda när det gäller digitala källor eftersom de i hög grad vistas på nätet. Flera studier visar dock att elever i praktiken ofta saknar kunskaper och redskap för att värdera digitala källors tillförlitlighet.

Syftet med denna granskning har varit att granska kvaliteten i undervisningen om källkritiskt förhållningssätt till digitala och andra källor. Det omfattar vad undervisning om källkritiskt förhållningssätt innehåller och hur undervisningen utformas så att eleverna ges möjlighet att utveckla sina förmågor. Granskningen fokuserar på undervisningen om källkritiskt förhållningssätt i samhällskunskap och svenska i årskurs 7-9 i grundskolan.

Vad Skolinspektionen har granskat

För medborgarna i ett demokratiskt samhälle finns möjligheten att utifrån öppen och tillgänglig information fatta välgrundade beslut. För att finna och värdera information krävs kunskaper och färdigheter i informationssökning och källkritik. Likaså krävs kunskaper inom det område där man söker information för att kritiskt kunna granska den. Utan specifik ämneskunskap är det mycket svårt att värdera informationen. I den här granskningen har Skolinspektionen valt att använda begreppet källkritiskt förhållningssätt för att fånga in både informationssökning och källkritik.

Genom samhällets digitalisering har medborgarna fått tillgång till större informationsmängder än någonsin tidigare och i helt nya format. Det är också betydligt enklare än tidigare att själv skapa och publicera information. Digitaliseringen leder på grund av detta till ett behov av ett ständigt uppdaterat källkritiskt förhållningssätt. Skolan är inget undantag från detta, utan är tvärtom central för att rusta eleverna för att möta och själva skapa information i en digitaliserad samtid. Skolan spelar här en nyckelroll och mot bakgrund av det har Skolinspektionen genomfört den här kvalitetsgranskningen.

Skolinspektionen har besökt 30 grundskolor med årskurserna 7-9, varav 25 med kommunal huvudman och 5 med enskild huvudman.

Mer information om granskningens genomförande finns i bilaga 3.

Viktigaste iakttagelserna

Granskningen visar att undervisningen om källkritiskt förhållningssätt i ämnena svenska och samhällskunskap behöver utvecklas så att den i större omfattning behandlar och är anpassad efter digitala medier. En bristande undervisning gällande digitala medier har negativa konsekvenser för eleverna. Det finns en betydande risk att de inte utvecklar de förmågor som krävs för att kunna bedöma informationens tillförlitlighet och användbarhet vilket kan leda till att de får svårare att fatta välgrundade beslut.

- Undervisningen om källkritik i ämnet svenska fungerar väl vid nästan samtliga skolor som ingår i granskningen avseende analoga medier men är inte uppdaterad i förhållande till digitala medier. Detta innebär bland annat att undervisningen inte alltid omfattar vad som är utmärkande drag och egenskaper för digitala källor. Till exempel har elever på flera skolor inte fått ta del av undervisning som fångar hur sökmotorer sorterar och leder läsaren till viss information. Detta trots ämnets stora aktualitet i samhällsdiskussionen. När det gäller analoga källor finns däremot som nämnts ofta en mer välutvecklad undervisning. "Traditionell källkritik" fungerar således bättre på många granskade skolor. Denna är ofta uppbyggd kring metoder som går ut på att värdera källor genom att ställa frågor om dem.
- Undervisningen om informationssökning i ämnet svenska är inte tillräckligt omfattande och behöver utvecklas på drygt en tredjedel av de granskade skolorna. På dessa skolor är det vanligast att eleverna inte får någon undervisning om hur man söker information på bibliotek eller på internet.
- Undervisningen om källkritiskt förhållningssätt i ämnet samhällskunskap missar aspekter när det gäller digitala medier och internet. Undervisningen om hur webbsidor är uppbyggda och disponerade saknas på två tredjedelar av skolorna och undervisningen om risker och möjligheter med internet och kommunikation via elektroniska medier har ett alltför snävt fokus och är inte tillräckligt omfattande.
- Undervisningens utformning i de båda ämnena är på många skolor inte moderniserad utifrån att digitala källor är en så central informationskälla för dagens medborgare och elever. En tredjedel av skolorna beskriver en undervisning om källkritiskt förhållningssätt som utgår från de sociala medier, webbsidor och andra digitala platser eleverna vistas på. En konsekvens av detta är att elever på många skolor riskerar att få en undervisning som inte anknyter till de platser där de söker och exponeras för olika typer av information.
- Undervisningen om källkritiskt förhållningssätt omfattar inte kritisk granskning av bilder i ämnena svenska och samhällskunskap på ungefär hälften av de granskade skolorna och kritisk granskning av rörliga bilder i ämnena svenska och samhällskunskap saknas på tre fjärdedelar av skolorna. Eftersom digitala medier till stor del bygger på bild och rörlig bild riskerar det att lämna många elever utan tillräckliga kunskaper och förmågor för att kunna värdera den information de möter i digitala medier.

Utvecklingsområden

Av de 30 skolor som ingått i granskningen har 24 bedömts behöva utveckla undervisningen om källkritiskt förhållningssätt i något eller några avseenden. En sammanfattande bild av skolornas utvecklingsområden visar att:

- ✓ **Undervisningen i svenska behöver utformas så att eleverna får förutsättningar att lära sig söka information i digitala och analoga källor.** Många elever riskerar att inte få någon undervisning om centrala delar av hur informationssökning i olika typer av källor går till. Undervisningen behöver omfatta centrala delar i såväl analog som digital informationssökning. Traditionella informationskällor som bibliotek, böcker och tidningar behöver få plats i undervisningen eftersom det finns en betydande risk att många elever annars inte får kännedom om hur de fungerar, vad som utmärker dem och vad som är deras styrkor och svagheter. Undervisningen behöver också omfatta digitala medier, informationssökning med hjälp av sökmotorer och informationssökning i databaser eftersom det i huvudsak är så eleverna söker information.
- ✓ **Undervisningen i samhällskunskap behöver utformas så att eleverna möter en medveten och modern undervisning som omfattar digitala medier och internet.** Undervisningen om medier behöver i större grad och med större djup omfatta digitala medier. Rektor behöver säkerställa att förutsättningar finns så att lärare kan utveckla den kompetens som krävs. Det finns annars en risk att eleverna inte kan ta del av medieinnehållet på ett medvetet sätt. En annan risk är att elevernas kunskaper om risker och möjligheter med digitala medier och internet blir ytliga vilket kan leda till att de varken är uppmärksamma på eller rustade för att möta risker eller att ta vara på möjligheter med digitaliseringen.
- ✓ **Undervisningen om källkritiskt förhållningssätt behöver i högre utsträckning bli relevant i förhållande till de digitala arenor eleverna vistas på.** Det finns annars en stor risk att eleverna inte rustas med de kunskaper och förmågor som krävs för att tolka, förstå och navigera i den information som möter dem i deras digitala vardag. Lärarna i svenska och samhällskunskap behöver gedigen kunskap om elevernas digitala vardag och bedriva en undervisning präglad av detta. Rektor behöver försäkra sig om att lärarna har tillräcklig kompetens och i annat fall skapa förutsättningar för samverkan och/eller kompetensutveckling.
- ✓ **Undervisningen i svenska och samhällskunskap behöver omfatta kritisk granskning av bild och rörlig bild.** Bild och rörlig bild är en stor del av innehållet i digitala medier och på internet. Förmågan att kritiskt granska bild och rörlig bild är central för att kunna värdera den information som kommuniceras i dessa format. Elever som inte får möjlighet att i skolan med lärarstöd utveckla denna förmåga riskerar att bli sämre rustade för att möta den ström av bilder och filmer som de dagligen exponeras för.

Inledning

I ett demokratiskt samhälle har individer möjlighet att fatta välgrundade beslut genom tillgång till information som omfattar flera olika perspektiv. För att fatta beslut på säkra grunder behövs förmågan att värdera information. Därmed värnas demokratin genom ett källkritiskt förhållningssätt.¹

I ett digitalt informationssamhälle finns behov av ett källkritiskt förhållningssätt bland medborgarna. Användningen av informationssamhällets teknik kräver en kritisk och reflekterande inställning när det gäller information och en ansvarsfull användning av digitala medier.² När informationssökningen sker med hjälp av sökmotorer och elever möter information i digitala medier påverkas, via sökalgoritmer, också vilken information individerna ser eller inte ser. Informationen filtreras till användarna.³

Skolan har en viktig roll när det gäller att stärka elevers förmåga att analysera och kritiskt värdera olika slags information. På så sätt främjas ett aktivt medborgarskap och gemensamma demokratiska värderingar.⁴

Skolan har i uppdrag att utveckla ett kritiskt och ansvarsfullt förhållningssätt bland eleverna

Regeringen förtydligade 2017 skolans uppdrag att utveckla elevers kunskaper och förmågor i att finna, analysera, kritiskt värdera och skapa information i olika medier och kontexter. Skolan behöver bli bättre på att ge eleverna, oavsett könstillhörighet, förutsättningar att fungera som medborgare i en tid när bland annat digitaliseringen förändrar samhället. Grundskolans uppdrag omfattar att ge alla elever möjlighet att utveckla ett kritiskt och ansvarsfullt förhållningssätt, för att kunna se möjligheter och förstå risker samt kunna värdera information. Ett övergripande mål är att eleverna efter grundskolan ska kunna använda såväl digitala som andra verktyg och medier för bland annat kunskapssökande och informationsbearbetning.⁵ Ur ett demokratiskt perspektiv finns således starka skäl för skolans undervisning om källkritiskt förhållningssätt till digitala och andra källor.

¹ Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, *Källkritik och psykologiskt försvar*, tillgänglig via <
<https://www.msb.se/sv/Insats--beredskap/Psykologiskt-forsvar/Vad-ska-man-tank-pa-nar-det-galler-kallkritik-och-att-motverka-rykten/>>

² Europaparlamentets och Rådets Rekommendation, 18 december 2006, om nyckelkompetenser för livslångt lärande (2006/962/EG).

³ SOU 2016:92. *Värna demokratin mot våldsbejakande extremism. Nationell samordning och kommunernas ansvar*. Delbetänkande av Utredningen En nationell samordnare för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism. s. 141-144.

⁴ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) (2017). *Preventing violent extremism through education. A guide for policy-makers*. s.32-33.

Europeiska unionens råd (2015). *Declaration on promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance and non-discrimination through education*. Paris, 2015-03-17.

⁵ Skolverket (2017). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Reviderad 2017*. Skolans uppdrag, s. 9.

Skolverket (2018). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Reviderad 2018*. Skolans uppdrag, s. 7-8.

Under läsåret 2017/2018 var det möjligt att följa den fjärde upplagan av *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011* (reviderad 2017). Från och med den 1 juli 2018 (läsåret 2018/2019) är det däremot obligatoriskt att följa den femte upplagan av läroplanen. Avsnitt för att förtydliga skolans uppdrag att stärka elevernas digitala kompetens som lades till i den fjärde upplagan finns även i den femte upplagan. Bedömningarna i skolbesluten har gjorts utifrån den då gällande läroplanen (den tredje revideringen) där dessa förtydliganden saknas.

I granskningen innefattar begreppet källkritiskt förhållningssätt både informationssökning och källkritik.

I granskningen innefattar begreppet källkritiskt förhållningssätt både *informationssökning* och *källkritik*. Granskningen omfattar källkritiskt förhållningssätt både till *digitala och andra källor*, men med extra uppmärksamhet på hur undervisningen möter utmaningar kopplade till digitala källor. Elever möter många olika typer av källor och behöver genom undervisningen breda insikter och kunskaper för att kunna söka, bedöma och värdera alla typer av källor på ett nyanserat sätt.

Granskningen fokuserar på undervisningen om källkritiskt förhållningssätt i ämnena *svenska* och *samhällskunskap* i årskurserna 7-9. Ämnena har båda ett innehåll som rymmer källkritiskt förhållningssätt.

I det centrala innehållet för ämnet *svenska* i årskurs 7-9 ryms bland annat informationssökning och hur man prövar källors tillförlitlighet med ett källkritiskt förhållningssätt. Skolverket anger att huvudansvaret för att eleverna lär sig att söka information ur ett allt mer varierat urval av källor finns inom ämnet svenska. Detta är en kunskap som eleverna sedan har användning för i andra skolämnen.⁶ Kursplanen visar att undervisningen även ska omfatta texter som kombinerar ord, bild och ljud och hur dessa uttryck kan samspela med varandra till exempel i webbtexter.⁷

I ämnet *samhällskunskap* finns en stark koppling mellan ett källkritiskt förhållningssätt och att utveckla förståelse för sina egna och andra människors levnadsvillkor, betydelsen av jämställdhet, hur olika intressen och åsikter uppstår och kommer till uttryck samt hur olika aktörer försöker påverka samhällsutvecklingen. I kursplanen för ämnet samhällskunskap finns tydliga formuleringar kring vikten av att undervisningen ska utveckla elevers förmåga att söka information om samhället från medier, internet och andra källor och värdera relevans och trovärdighet. I årskurs 7-9 har undervisningen i samhällskunskap om information och kommunikation ett starkt medialt fokus. Här finns många möjligheter att lyfta in olika aspekter av digitala medier som alternativa fakta, vad som styr flöden i sociala medier och alternativa medier.⁸

I grundskolan omfattas även andra ämnen av frågor om källkritiskt förhållningssätt på olika sätt. Med hänsyn till det som ovan nämnts och tidigare genomförda granskningar fokuseras de båda ämnena för att genom dem belysa olika aspekter av undervisningen om källkritiskt förhållningssätt. Granskningen omfattar även undervisningen om kritisk granskning av bild och rörlig bild. Detta ryms till viss del inom ämnet bild men även ämnena svenska och samhällskunskap har ett centralt innehåll där kritisk

⁶ Skolverket (2017). *Kommentarmaterial till kursplanen i svenska. Reviderad 2017*. s. 6-7.

⁷ Skolverket (2016). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Reviderad 2016*. s. 251. Granskningen genomfördes under våren 2018. Detta innebär att bedömningarna i skolbesluten gjorts utifrån den då gällande läroplanen (den tredje revideringen).

⁸ Skolverket (2016). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Reviderad 2016*. s. 218.

granskning av dessa medieformat ingår. Det är exempelvis svårt att tänka sig att kritiskt granska medier utan att ta hänsyn till bild- och filmmaterial.

Sammanfattande problembild

Tidigare granskningar visar att undervisningen om källkritiskt förhållningssätt behöver utvecklas

För att skapa sig en förståelse för samhälleliga strukturer och orsakssamband behöver elever lära sig att kritiskt söka, granska och värdera information men även att argumentera för olika ståndpunkter. Skolinspektionen bedömde i en granskning från 2012 om läsundervisning i årskurs 7-9 att eleverna då inte hade tillräcklig möjlighet att utveckla sina förmågor att förstå, tolka, analysera och värdera olika digitala källor och budskap.⁹

Några av Skolinspektionens granskningar och Skolverkets studier visar att undervisningen i högre grad behöver utveckla elevers förmåga till att bedöma, sälla, bearbeta och dra slutsatser av sökresultat. Undervisningen erbjuder inte tillräcklig reflektion kring hur information är skapad av människor eller reflektion kring hur information kan tolkas och användas.¹⁰ I Skolinspektionens granskning från 2013 av de samhällsorienterande ämnena bedömdes bland annat att den observerade undervisningen hade brister avseende ämnesspecifika förmågor med inriktning mot kritisk granskning och källkritik.¹¹

Forskning visar att ämneskunskaper och kunskaper om källors egenskaper är nödvändiga för att kunna bedöma källor

Källornas egenskaper ger olika utmaningar när det gäller att granska och bedöma dess trovärdighet. Medan tryckta böcker är oföränderliga riskerar de att representera ett begränsat perspektiv. Å andra sidan kan källor på internet ge omfattande tillgång till information, men som samtidigt kan vara vinklad, vilseledande eller med en oklar avsändare. Sökalgoritmer på nätet filtrerar informationen till användaren baserat på användarens intressen, vänner, köphistorik eller var användaren befinner sig. Detta kan leda till att information studsar mellan likasinnade och att det kan vara svårt att ta till sig alternativa perspektiv. Utöver de färdigheter som krävs för att läsa tryckt text kräver läsning av texter på nätet förmågan att läsa på kringliggande webbsidor för att få information om källan och på så vis kunna bedöma dess trovärdighet.¹² Forskning visar även att digital källkritik bygger på de färdigheter som krävs för att

⁹ Skolinspektionen (2012). *Läsundervisning inom ämnet svenska för årskurs 7-9*. 2012:10.

¹⁰ Skolinspektionen (2015). *Undervisningen i historia*. 2015:8.

Skolinspektionen (2013). *Undervisning i SO-ämnen - Mycket kunskap men för lite kritiskt kunskapande*. 2013:4. Skolverket (2013). *Att förstå sin omvärld och sig själv. Samhällskunskap, historia, religion och geografi*. Forskning för skolan, kapitel 7, s. 53.

¹¹ Skolinspektionen (2013). *Undervisning i SO-ämnen - Mycket kunskap men för lite kritiskt kunskapande*. 2013:4.

¹² Stanford History Education Group (2016). *Evaluating Information: The Cornerstone of Civic Online Reasoning*. november 22, 2016, tillgänglig via < <https://sheg.stanford.edu/upload/V3LessonPlans/Executive%20Summary%2011.21.16.pdf> >.

värdera andra källor och kan läras ut med konventionella och analoga metoder.¹³ Förmågan att bedöma om en källa eller text är relevant grundar sig i stort på elevens kunskaper i det ämne inom vilket man söker information.¹⁴ För att värdera en källa krävs att man ställer och besvarar frågor om den. Viktigt är att ta reda på vem som ligger bakom källan och i vems intresse den är skapad, men för att kunna värdera källan krävs också att kunna bedöma hur rimlig källans budskap är i förhållande till det man redan känner till. Om man saknar kunskaper inom området är det inte möjligt att värdera källan, alltså är källvärdering helt beroende av ordentliga förkunskaper.¹⁵ Eleverna behöver ha en god grund i ämneskunskaper för att kunna utveckla ett källkritiskt förhållningssätt. I en nyligen publicerad forskningsartikel har elevers resultat på uppgifter som rör kritiskt tänkande på nationella prov i fyra olika ämnen analyserats. Goda resultat på sådana uppgifter hänger i större utsträckning samman med goda betyg i ämnet än goda resultat på uppgifter som rör kritiskt tänkande i andra ämnen. Artikeln indikerar alltså att graden av ämneskunskaper hänger samman med förmågan till kritiskt tänkande snarare än kritiskt tänkande som en generell förmåga.¹⁶

Med digitala källor har också det källkritiska förhållningssättet fått flera dimensioner som till exempel handlar om att värdera användargenererade källor utan någon bestämd avsändare eller sökresultat som styrs av bakomliggande algoritmer. Eleverna (framför allt pojkarna) bedömer dock i ganska stor omfattning att de har förmåga att avgöra om information på internet är sann eller falsk. En större andel av pojkarna anser att det mesta av informationen är pålitlig medan en mindre andel av flickorna delar den uppfattningen.¹⁷ Forskningsresultat pekar dock på att eleverna många gånger saknar förmågan att kritiskt värdera information och att de vid sökningar på internet ofta bara väljer att läsa den översta länken i sökresultatet.¹⁸ Nio av tio elever uppger dock att de får undervisning om källkritik.¹⁹ Samtidigt menar en av fyra lärare i grundskolan att de *inte* undervisar om källkritik på internet och fyra av tio grundskollärare anger att de har ett mycket stort eller ganska stort behov av kompetensutveckling inom området källkritik.²⁰

När det gäller skolans undervisning om källkritik och informationssökning i ämnena svenska och samhällskunskap på högstadiet visar en forskningsrapport på två genomgående tendenser. Den ena är att källkritik, särskilt traditionell förståelse av denna, lyfts fram i undervisningen men att informationssökning som undervisningsinnehåll är tämligen osynligt. Undervisning om källkritik är vanligt förekommande men rapportförfattarna lyfter att undervisning om källkritik som omfattar en förståelse för

¹³ OECD (2015). *Students, Computers and Learning: Making the Connection*. OECD Publishing, Paris.

¹⁴ Alexandersson, M., Limberg, L., Lantz-Andersson, A. och Kylemark, M. (2007). *Textflytt och sök slump – informationssökning via skolbibliotek*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling, Forskning i fokus, nr. 36, 2:a reviderade upplagan.

¹⁵ Alexandersson, M., Limberg, L., Lantz-Andersson, A. och Kylemark, M. (2007). *Textflytt och sök slump – informationssökning via skolbibliotek*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling, Forskning i fokus, nr. 36, 2:a reviderade upplagan. s. 14.

¹⁶ Nygren, T et al. (2018). *Critical thinking in national tests across four subjects in Swedish compulsory school*. Education inquiry Vol 9, 2018.

¹⁷ Statens medieråd (2017). *Ungar och Medier 2017*. Undersökningen handlar om medievanor och attityder kring medier hos barn 9–18 år. Rapporten baseras på en enkätundersökning under hösten 2016 till bland annat 3 000 barn och unga i åldern 13–18 år. Svarefrekvensen för gruppen 13–18 år var 38,7 procent.

¹⁸ Sundin, O. och Carlsson, H. (2016). Outsourcing trust to the information infrastructure in schools: how search engines order knowledge in education practices. *Journal of Documentation*, 72(6).

¹⁹ Skolverket (2016). *IT-användning och IT-kompetens i skolan. Skolverkets IT-uppföljning 2015*. dnr 2015:00067, 2016-03-23. s. 9.

²⁰ Skolverket (2016). *IT-användning och IT-kompetens i skolan. Skolverkets IT-uppföljning 2015*. dnr 2015:00067, 2016-03-23. s. 67.

aspekter av samtida informationskällor som internets infrastruktur, användargenererad data och algoritmers betydelse och funktion är sällsynt.²¹

Bilden av den digitalt infödda eleven är utmanad

Personer födda i den digitala åldern (efter 1984) har i litteraturen benämnts som "digital natives". Begreppet innefattar en förståelse för att dessa unga har en utvecklad förmåga till att göra flera saker samtidigt och kan använda digital teknik effektivt. Det kan röra sig om att läsa e-post, föra en konversation online och samtidigt lyssna på en föreläsning eller delta i en workshop.²² Begreppet är dock ifrågasatt av forskare där man menar att "digital natives" är en myt och det digitala kunskapsgapet mellan dessa elever och äldre lärare inte är så stort som man tidigare trott. Att planera och genomföra undervisning med utgångspunkten att denna elevgrupp kan hantera flera saker samtidigt eller att eleverna besitter kunskaper och förmågor de inte har är därför problematiskt.²³ I en studie från 2015 fick unga i åldern 11-14 år kritiskt granska källor på nätet för att bedöma dess trovärdighet. Källor som inkluderades i studien var bland andra Twitter, Facebook och Instagram. Studien visar att åtta av tio deltagande unga i åldern 11-14 år trodde att en artikel med sponsrat innehåll var en verklig artikel, detta trots att det framgick att den var sponsrad. Forskarna konstaterar att trots kunskap inom social media saknar många unga kännedom om hur man verifierar digitala källor.²⁴

Undervisningen behöver omfatta kritisk granskning av bild och rörlig bild

Ett källkritiskt förhållningssätt är inte bara relevant i förhållande till text utan även i förhållande till andra källor som bild och rörlig bild. Vad gäller kritisk granskning av bild betonar forskningen att det alltid finns en sändare som använder bilden för att säga något. Elever behöver därför kunskaper i ett källkritiskt, ifrågasättande och undersökande förhållningssätt gentemot bilder.²⁵ En studie visar att när elever söker information genom att använda en sökmotor så använder de bilderna sökningen resulterar i för att avgöra informationens relevans. De menar att det går snabbare att se på bilder för att bedöma relevans än att läsa text.²⁶ Kritisk granskning av film är viktigt och har blivit allt viktigare eftersom konsumtion av rörlig bild ökar och utgör en stor och ökande del av ungas internetanvändande.²⁷

²¹ Sundin, O. och Carlsson, H. (2018). *Sök- och källkritik I grundskolan*. s. 72.

²² Prensky, M. (2001). *Digital Natives digital immigrants*. On the Horizon NCB University Press, 9 (5), 1-6, tillgänglig via < <http://marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf> >

²³ Kirschner, P. A. och De Bruyckere, P. (2017). *The myths of the digital native and the multitasker*. *Teaching and Teacher Education*, 67, 140-142

²⁴ Stanford History Education Group (2016). *Evaluating Information: The Cornerstone of Civic Online Reasoning*. november 22, 2016, tillgänglig via < <https://sheg.stanford.edu/upload/V3LessonPlans/Executive%20Summary%2011.21.16.pdf> >.

²⁵ Alexandersson, M., Limberg, L., Lantz-Andersson, A. och Kylemark, M. (2007). *Textflytt och sökslump – informationssökning via skolbibliotek*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling, Forskning i fokus, nr. 36, 2:a reviderade upplagan.

²⁶ Borlund, P. (2016). *Framing of different types of information needs within simulated work task situations: An empirical study in the school context*. *Journal of Information Science*, vol. 42, no. 3, s. 313–323.

²⁷ Statens medieråd (2017). *Ungar och Medier 2017*. s. 47.

Ungas digitala vardag

Undervisning om källkritiskt förhållningssätt behöver ske med hänsyn tagen till de medier och informationskällor eleverna använder. På så sätt ökas undervisningens relevans för eleverna och därigenom bidrar den till att stärka elevernas källkritiska förhållningssätt till nytta i deras vardagsliv. Av det skälet är det viktigt att veta hur elevernas digitala vardag ter sig. Nedanstående sammanställning bygger i huvudsak på Statens Medieråds rapport *Ungar & Medier 2017* och Internetstiftelsen i Sveriges (IIS) rapport *Svenskarna och internet 2018*. Statens Medieråd, hädanefter kallad Medierådet, undersöker bland annat åldersgruppen 13-16 år och Internetstiftelsen 12-15 år. Nedan görs ingen åtskillnad på dessa åldersgrupper.

Tillgången till och användandet av internet är utbrett i åldersgruppen. I stort sett alla använder internet. Även tillgången till digital utrustning är mycket god. I åldersgruppen har 99 procent tillgång till, och använder, internet i smarta mobiler.²⁸

Medierådet använder begreppet högkonsument för att benämna de som ägnar mer än tre timmar per dag åt en medieform. Unga är i många avseenden högkonsumenter av digital media. Av flickorna använder exempelvis 76 procent mobiltelefonen mer än tre timmar per dag. Sedan smartphones blivit all vanligare har användandet av olika sociala medier fått ett enormt genomslag. I åldersgruppen använder sig 92 procent av sociala medier.²⁹

De sociala medier med flest användare i åldersgruppen är följande: 95 procent använder Snapchat, 87 procent Instagram och 57 procent Facebook. Det går att jämföra med den totala andelen av svenskarna som använder ett visst socialt media: Snapchat används av 38 procent, Instagram av 60 procent och Facebook av 76 procent. Unga skiljer sig från resten av befolkningen på så sätt att de i mycket högre utsträckning använder sig av Snapchat och Instagram och i mindre utsträckning använder sig av Facebook. Dock är det ändå en stor andel som använder Facebook.³⁰ Det finns även andra sociala medier som används främst av den aktuella åldersgruppen, exempelvis använder drygt en fjärdedel (27 procent) Kik samtidigt som andelen över 25 år som använder Kik endast är 3 procent.³¹

Förutom att använda sig av sociala medier ägnar sig unga åt andra saker på internet. Hela 83 procent chattar dagligen³² och 84 procent följer någon videobloggare³³. Att titta på film är den aktivitet som ökat allra mest vad gäller ungas internetanvändande de senaste åren.³⁴ I åldersgruppen uppger 79 procent att de dagligen tittar på film på Youtube. Det kan jämföras med 28 procent för alla åldersgrupper.³⁵

²⁸ Internetstiftelsen i Sverige (2018). *Svenskarna och internet 2018. En årlig studie av svenskarnas internetvanor*. 11.

²⁹ Statens medieråd (2017). *Ungar och Medier 2017*. s. 3 och s. 48.

³⁰ Internetstiftelsen i Sverige (2018). *Svenskarna och internet 2018. En årlig studie av svenskarnas internetvanor*. s. 51-54.

³¹ Internetstiftelsen i Sverige (2017). *Svenskarna och internet 2017. Undersökning om svenskarnas internetvanor*. s. 56.

³² Internetstiftelsen i Sverige (2018). *Svenskarna och internet 2018. En årlig studie av svenskarnas internetvanor*. s. 41.

³³ Statens medieråd (2017). *Ungar och Medier 2017*. s. 50.

³⁴ Statens medieråd (2017). *Ungar och Medier 2017*. s. 47.

³⁵ Internetstiftelsen i Sverige (2018). *Svenskarna och internet 2018. En årlig studie av svenskarnas internetvanor*. s. 74.

Att själv skapa film och publicera är däremot inte vanligt i någon åldersgrupp, inte heller bland elever på högstadiet. 2017 var det endast 12 procent av dem som själva skapar och lägger upp eget material på Youtube.³⁶

En jämförelse mellan pojkars och flickors användande av digitala medier visar att det finns skillnader på gruppnivå. När det gäller dataspel visar det sig att 47 procent av pojkarna spelar varje dag jämfört med 4 procent av flickorna.³⁷ Ytterligare en källa som förstärker bilden av att spelande är en central del av många pojkars liv är Ungdomsbarometerns rapport *iGen, Gen Z eller Smartphonegenerationen*. I rapporten definierar 36 procent av pojkarna sig själva som gamers, bland flickorna är det 7 procent.³⁸

Flickor ägnar mer tid åt sociala medier än pojkar. Andelen högkonsumenter bland flickorna är exempelvis 47 procent och motsvarande siffra för pojkarna är 11 procent.³⁹

En ganska stor andel i åldersgruppen, 70 procent, tar del av nyheter.⁴⁰ När det gäller vilka olika medier som är populära visar det sig att 18 procent i åldersgruppen tar del av nyheter på TV varje dag. Motsvarande för dator/surfplatta är 21 procent, i mobilen 40 procent och i papperstidning 5 procent.⁴¹ Svaren visar att det främst är genom sina mobiltelefoner unga följer nyheter och att de digitala plattformarna för dem är viktigare nyhetskällor än analoga medier inklusive television. Massexperimentet Forskarfredag undersökte i sitt projekt Nyhetsvärderaren hösten 2017 ungdomars nyhetskonsumention. Resultatet visar att svenska ungdomars nyhetsflöden mest innehåller nyheter från etablerade nyhetssajter. Nyheterna hittas i första hand direkt på webben och inte via sociala medier och i motsats till vad man har trott tidigare tyder resultaten från Nyhetsvärderaren på att ungdomar i första hand läser och delar trovärdiga nyheter.⁴²

Flickor ägnar mer tid åt sociala medier än pojkar

Internetstiftelsen har publicerat en rapport där förstagångsväljare informationsinhämtning inför valet undersökts. Där framgår att förstagångsväljare värderar informationskällor annorlunda jämfört med övriga väljargrupper. Webbsidor, Facebook, Twitter och Youtube anses hos förstagångsväljarna vara väsentligt mycket viktigare än för övriga väljargrupper. Dock värderar de, precis som övriga, TV som den främsta informationskällan inför valet.⁴³

Syfte och frågor

Syftet med denna granskning är att bedöma kvaliteten i undervisningen om källkritiskt förhållningssätt till digitala och andra källor. För att kunna göra det fokuserar granskningen på kvaliteten i undervisningen om källkritiskt förhållningssätt till digitala och andra källor. Detta omfattar både *vad* undervisningen om källkritiskt förhållningssätt

³⁶ Internetstiftelsen i Sverige (2017). *Svenskarna och internet 2017. Undersökning om svenskarnas internetvanor*. s. 64.

³⁷ Statens medieråd (2017). *Ungar och Medier 2017*. s. 24

³⁸ Ungdomsbarometern (2018). *iGen, Gen Z eller Smartphonegenerationen*. s. 4

³⁹ Statens medieråd (2017). *Ungar och Medier 2017*. s. 30.

⁴⁰ Statens medieråd (2017). *Ungar och Medier 2017*. s. 38.

⁴¹ Statens medieråd (2017). *Ungar och Medier 2017*. s. 39.

⁴² Forskarfredag (2018). *Nyhetsvärderaren. VA-rapport 2018:2*.

⁴³ Internetstiftelsen i Sverige (2018). *Svenskarna och internet - Valspecial 2018*. s. 11.

innehåller och *hur* undervisningen utformas så att eleverna ges möjlighet att utveckla sina förmågor.

Granskningen omfattar vidare källkritiskt förhållningssätt både till *digitala* och *andra källor* men med särskild uppmärksamhet på hur undervisningen möter utmaningar kopplade till digitala källor. Granskningen omfattar ämnena *svenska* och *samhällskunskap* i grundskolans årskurs 9.

Granskningen ska besvara följande frågor för de respektive ämnena. Den första frågan för respektive ämne fokuserar på vad undervisning kring källkritiskt förhållningssätt innehåller. Den första frågan avser vidare de förmågor och kunskapsområden som främst omfattar källkritiskt förhållningssätt i de respektive ämnenas kursplaner.⁴⁴ Den andra frågan för respektive ämne fokuserar på hur undervisningen genomförs.

Svenska

- a) I vilken utsträckning ger undervisningen i ämnet svenska eleverna förutsättningar att utveckla sin förmåga att söka information från olika källor och värdera dessa?
- b) Hur utformas undervisningen för att eleverna ska kunna utveckla denna förmåga?

Samhällskunskap

- a) I vilken utsträckning ger undervisningen i ämnet samhällskunskap eleverna förutsättningar att utveckla sin förmåga att söka information om samhället från medier, internet och andra källor och värdera deras relevans och trovärdighet?
- b) Hur utformas undervisningen för att eleverna ska kunna utveckla denna förmåga?

⁴⁴ Skolverket (2016). *Att bedöma resonemang om källornas och informationens användbarhet*. Kommentarmaterial till kunskapskraven för årskurs 6 i biologi, historia, religionskunskap, svenska och svenska som andraspråk. Bilaga 1.

Kvalitetsgranskningens iakttagelser

Skolinspektionen har granskat undervisningen om källkritiskt förhållningssätt i ämnena svenska och samhällskunskap på högstadiet. I detta kapitel redogörs för iakttagelser från de 30 skolor som har granskats. Granskningens huvudmetod är de intervjuer som genomförts med elever, lärare och rektor vid de 30 grundskoleenheterna. En enkät har ställts till samtliga elever i årskurs 9 vid alla medverkande skolor. Enkäten syftade till att få en bred bild av elevernas uppfattning om vad undervisningen om källkritiskt förhållningssätt i de båda ämnena innehåller och hur undervisningen sker för att utveckla elevernas förmågor.

Vi har bedömt kvaliteten dels genom att se att allt centralt innehåll utifrån de kunskapsområden som granskningen fokuserar på finns med i undervisningen, dels genom att titta på hur undervisningen bedrivs. De iakttagelser vi gjort om undervisningens omfattning är nedan grupperade ämnesvis. Vid granskandet av hur undervisningen om källkritiskt förhållningssätt bedrivs har ett särskilt fokus lagts vid om undervisningen är uppdaterad och modern med fokus främst på digitala medier och internet. Med en modern undervisning menar vi i denna granskning en undervisning som kännetecknas av en medvetenhet kring samhälls- och teknikutveckling och hur den kommer till uttryck i olika källor, variation i undervisningsmetoder och varierande undervisningsmaterial.

Granskningens viktigaste iakttagelser är att:

- Undervisningen om källkritik i ämnet svenska fungerar i flera avseenden väl i majoriteten av de granskade skolorna men är sällan anpassad efter digital informationssökning och digitala medier. Detta innebär att undervisningen inte alltid omfattar vad som är utmärkande drag och egenskaper för digitala källor. Till exempel har elever på flera skolor inte fått ta del av undervisning som fångar hur sökmotorer sorterar och leder läsaren till viss information. När det gäller analoga källor finns däremot ofta en mer välutvecklad undervisning. "Traditionell källkritik" fungerar således bättre på många granskade skolor. Denna är ofta uppbyggd kring metoder som går ut på att värdera källor genom att ställa frågor om dem.
- Undervisningen om informationssökning i ämnet svenska är inte tillräckligt omfattande på drygt en tredjedel av de granskade skolorna.
- Undervisningen om källkritik och informationssökning i samhällskunskap brister på många skolor i omfattning när det gäller digitala medier och internet. Endast en tredjedel av skolorna beskriver exempelvis en undervisning i samhällskunskap som omfattar hur webbsidor är uppbyggda.
- Undervisningens utformning i de båda ämnena speglar i många fall inte den tekniska utvecklingen. Granskningen visar att bara en tredjedel av skolorna bedriver en undervisning om källkritiskt förhållningssätt som utgår från elevernas digitala vardag, exempelvis genom att utgå från de digitala arenor eleverna oftast använder som Youtube och Instagram. Vid drygt hälften av de granskade skolorna saknas en uppföljning av lärarnas kompetens och rektorerna erbjuder inte lärarna relevant kompetensutveckling som stödjer en modern

undervisning om källkritiskt förhållningssätt. Vid hälften av skolorna säkerställer inte heller rektorerna att det finns möjligheter för lärarna att samverka för att utveckla denna undervisning.

- Undervisningen ger i för låg grad möjligheter att utveckla förmågan att kritiskt granska bilder och rörliga bilder. På drygt hälften av de granskade skolorna omfattar undervisningen om källkritiskt förhållningssätt kritisk granskning av bilder och kritisk granskning av rörliga bilder förekommer på en fjärdedel av skolorna.

Undervisningen i svenska omfattar många delar av innehållet men eleverna ges för lite undervisning i informationssökning

Granskningen av vad undervisningen innehåller i ämnet svenska fokuserar på hela det centrala innehållet i kunskapsområdet *Informationssökning och källkritik* för årskurs 7-9. I området ingår hur man sovrar i en stor informationsmängd och prövar källors tillförlitlighet med ett källkritiskt förhållningssätt vidare hur man citerar och gör källhänvisningar.⁴⁵ Dessutom ingår informationssökning på bibliotek och på internet, i böcker och massmedier samt genom intervjuer.⁴⁶

Granskningen visar att de flesta skolor bedriver en undervisning som omfattar att sovrar i en stor informationsmängd och att pröva källors tillförlitlighet med ett källkritiskt förhållningssätt. De flesta av skolorna i urvalet beskriver också en undervisning som omfattar hur man citerar och gör källhänvisningar. Slutligen visar granskningen att undervisningen om informationssökning på en tredjedel av skolorna inte omfattar centrala informationskällor som bibliotek eller internet. En tredjedel av de granskade skolorna har utvecklingsområden relaterat till informationssökning samtidigt som övrigt centralt innehåll omfattas på flertalet skolor. Nedan beskrivs våra iakttagelser mer detaljerat.

⁴⁵ Alla ämnen i skolan har ett centralt innehåll som undervisningen ska omfatta i respektive årskurser (1-3, 4-6, 7-9), och är uppdelat i olika kunskapsområden. Inom varje kunskapsområde finns ett antal innehållspunkter. Vissa av innehållspunkterna kan vara återkommande för flera årskurser men skiljer sig åt när det gäller omfattning och komplexitet.

Skolverket (2016). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011 Reviderad 2016*. Avsnitt Kursplaner, 5.18 Svenska. s. 250 och 252. samt även i:

Skolverket (2017). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Reviderad 2017*. Avsnitt Kursplaner, 5.18 Svenska. s. 256 och 258.

I den fjärde upplagan av kursplanen för ämnet svenska som gäller från 2018/19 har ett syfte för ämnet tillförts om att ge eleverna möjligheter att kommunicera i digitala miljöer med interaktiva och föränderliga texter.

⁴⁶ I den fjärde revideringen av läroplan för grundskolan har en formulering lagts till om att detta ska gälla även vid användning av digitala medier.

Eleverna får i stor utsträckning undervisning om att söva i en stor informationsmängd och pröva källors tillförlitlighet

Elever möter genom samhällets digitalisering dagligen stora informationsmängder. Det gör att eleverna behöver rustas med kunskaper och förmågor för att kunna hantera information. Innehållet i undervisningen behöver omfatta olika tekniker för att utveckla ett källkritiskt förhållningssätt. Det innefattar både hur man prövar källors tillförlitlighet och hur man sövar i en stor informationsmängd. Eleverna behöver kunskaper om hur man värderar information, och ibland fragmentarisk information, från ett stort antal källor. Värderingen handlar dels om trovärdighet, dels om relevans för de egna behoven. Värderingen av relevans för egna behov handlar i sin tur om att välja källor med rätt kunskapsnivå på den information man söker. Det är viktigt att hitta texter som är skrivna på ett sådant sätt att man förstår dem. Av det centrala innehållet i ämnet svenska framgår att undervisningen ska omfatta hur man sövar i en stor informationsmängd och prövar källors tillförlitlighet med ett källkritiskt förhållningssätt.⁴⁷ I en tidigare granskning har Skolinspektionen konstaterat att undervisningen i svenska inte ger eleverna tillräcklig möjlighet att utveckla sina förmågor att förstå, tolka, analysera och värdera olika digitala källor och budskap.⁴⁸

Av de 30 skolor som ingår i granskningen har samtliga en svenskundervisning som omfattar hur man sövar i en stor informationsmängd. Vanliga metoder för att söva och som framkommer av granskningen är att leta efter nyckelord, skumläsa, översiktsläsa samt ordna och kategorisera information i tankekartor. Det förekommer också att lärarna i sin undervisning utgår från olika teoretiska modeller för informations-sammanställning och bearbetning. Modellerna tar sitt praktiska uttryck i exempelvis stödfrågor, rubriker eller mallar av olika slag som eleverna använder sig av för att strukturera sitt läsande.

I elevenkäten finns en fråga som anknyter till hur man sövar i en stor informationsmängd. Fler än 8 av 10 elever uppger att de i tillräckligt hög grad haft lektioner som handlat om hur man avgör om en text är relevant (det vill säga användbar för att svara mot de ställda frågorna).

I både lärarintervjuer och elevintervjuer är exemplen på undervisning om hur man sövar i en stor informationsmängd i digitala källor färre än hur man sövar i tryckta källor.

Undervisning om traditionell källkritik fungerar väl i de granskade skolorna

Källkritik ingår i svenskundervisningen vid majoriteten av de granskade skolorna men både bredd och kvalitet varierar stort. Av intervjuer med lärare och elever framkommer att undervisningen varierar vad gäller bredd av källor och i vilken utsträckning undervisningen är planerad. Det stora flertalet skolor bedriver dock en planerad undervisning som omfattar såväl digitala som analoga källor.

Undervisningen om källkritik är dock i de allra flesta fall traditionell. Med traditionell menar vi i detta sammanhang att undervisningen utgår från källkritiska metoder som

⁴⁷ Skolverket (2016). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Reviderad 2016*. s. 252.

⁴⁸ Skolinspektionen (2012). *Läsundervisning inom ämnet svenska för årskurs 7-9*. 2012:10.

är vanlig för analoga medier. Det är inte tydligt att undervisningen anpassats med hänsyn till de särskilda egenskaper digitala källor har. Exempelvis att en webbsidas innehåll är föränderligt över tid, hur algoritmer påverkar sökningar eller hur man kritiskt granskar en webbsida genom att analysera domänadresser. Samtliga skolor som beskriver en undervisning om källkritik undervisar om metoder som går ut på att ställa frågor om källorna för att värdera dem och avgöra dess tillförlitlighet. Det handlar om frågor om vem som ligger bakom källan, vem som är tänkt läsare och vilket budskap källan har.

”Vem ansvarar för innehållet? Vem kan ladda upp material? Vilken typ av sida eller text handlar det om?”

I granskningen finns det några exempel på skolor som arbetar med att sovra och pröva källors tillförlitlighet i både digitala och analoga källor på ett systematiskt och planerat sätt under samma arbetsområde. Exempelvis fick eleverna på en skola när de arbetade med litteraturhistoria jämföra den information de hittade i böcker med den information de hittade på internet. Innan eleverna tog sig an källorna fick de ta ställning till några frågor som läraren ställde: ”Vad behöver du hitta? Hur gör du det? Hur tänker du? Hur ska du läsa för att hitta det? Vem ska läsa?”. Eleverna fick sedan arbeta med att sovra och välja ut den information som var mest relevant för uppgiften. Avslutningsvis dis-

kuterade eleverna de olika typerna av källor och försökte identifiera styrkor och svagheter. För att undersöka källorna utgick eleverna från ett antal analysfrågor: ”Vem ansvarar för innehållet? Vem kan ladda upp material? Vilken typ av sida eller text handlar det om?”

Av intervjuer med lärare och elever framkommer att en källkritisk granskning av information oftast sker i samband med att eleverna söker information på egen hand i samband med någon skoluppgift. Allra vanligast är att lärarna i svenska arbetar med källkritik som en generell och inte ämnes- eller domänspecifik förmåga. Med en generell förmåga avses att källkritik är en förmåga som kan användas för att värdera en källas användbarhet oavsett vilket ämne, område eller egenskaper källan har. I granskningen saknas exempel på att undervisning om källkritik medvetet skett inom kunskapsområden eleverna har goda kunskaper inom.

Elevenkäterna ger också stöd för att undervisning om källkritik förekommer. I enkäten uppger 9 av 10 elever att de i tillräckligt hög grad haft lektioner som handlat om hur man prövar texters tillförlitlighet. I enkäten anger sju av tio elever att undervisningen de fått om informationssökning och källkritik på högstadiet i ganska eller mycket hög grad bidragit till att utveckla deras förmåga att vara källkritiska.

Granskningen visar att vid en majoritet av dessa skolor behöver rektor försäkra sig om att lärarna har rätt kompetens för en modern undervisning om att pröva källors tillförlitlighet och där så behövs, erbjuda kompetensutveckling. De kompetensutvecklingsbehov som lärarna lyfter rör i de flesta fall ökad kunskap om digitala källor.

De skolor som bedriver en undervisning om källkritik av lägre kvalitet beskriver ofta en undervisning som präglas av att vara mer reaktiv än proaktiv. Om eleverna använder sig av källor de själva eller läraren känner tveksamhet inför reagerar läraren, men en planerad undervisning saknas.

De flesta skolorna undervisar om hur man citerar och skriver källhänvisningar

I årskurs 7-9 finns ett centralt innehåll som handlar om att citera och göra källhänvisningar.

Granskningen visar att de flesta granskade skolorna bedriver en undervisning i svenska som omfattar att citera och skriva källhänvisningar. Majoriteten av intervjuade lärare ger exempel på planerad undervisning med detta innehåll och eleverna uttrycker också att sådan undervisning i de allra flesta fall förekommer.

När det gäller citat är det vanligt att läraren instruerar eleverna hur de markerar citat i en text genom att använda citationstecken. Eleverna får sedan själva öva genom att använda sig av citat i egna texter. Det förekommer på flera skolor att eleverna övar på att citera när de skriver bokrecensioner. Eleverna lyfter in nyckelcitat från böckerna i sina egna texter. Eleverna arbetar i regel med citat från såväl analoga som digitala källor. Att citera utifrån vad någon sagt i en intervju är däremot inte särskilt vanligt.

I samband med undervisning om citat bedrivs även undervisning om hur man skriver källhänvisningar. Eleverna får på de allra flesta skolorna undervisning om att skriva källhänvisningar. Undervisning i att skriva källhänvisningar till analoga källor förekommer i något större utsträckning än källhänvisning till digitala källor. Undervisningen bedrivs vanligen genom att läraren instruerar och exemplifierar hur källhänvisningar skrivs följt av att eleverna får tillämpa vad de lärt sig i egna texter.

Många av skolorna kan beskriva en progression i undervisningen om citat och källhänvisningar. Lärarna ställer succesivt högre krav på eleverna. På flertalet skolor sker en repetition av denna undervisning i samband med att de ska skriva nationella prov i årskurs 9.

Undervisningen om informationssökning täcker inte hela det centrala innehållet

Huvudansvaret för att eleverna lär sig söka och sammanställa information ligger i ämnet svenska. Kunskaper de sedan har användning för i övriga skolämnen. Eleverna ska möta ett varierat utbud av källor. Förutom böcker, tidskrifter och databaser ska eleverna också möta informationssökning via sökmotorer på internet.⁴⁹ Eleverna behöver hantera och värdera den mängd förslag som en sådan sökning kan ge.

Granskningen visar att en tredjedel av skolorna inte inkluderar informationssökning i undervisningen i svenska. Det varierar vilken typ av källor som undervisningen inte omfattar. Granskningen visar att det är vanligast att eleverna inte fått någon undervisning om hur man söker information på bibliotek följt av brister i undervisningen om hur man söker information på internet.

Undervisningen om informationssökning i analoga källor behöver utvecklas

Att informationssökning på bibliotek uteblir på många skolor hänger ofta samman med att det antingen inte finns något skolbibliotek med personal eller att det inte finns någon samverkan med personalen i skolbiblioteket. Det förekommer att lärare förklarar att denna undervisning uteblir med att information på bibliotek inte är lika

⁴⁹ Skolverket (2017). *Kommentarmaterial till kursplanen i svenska. Reviderad 2017. s. 6-7*

lättillgänglig som information via sökmotor. En annan del av det centrala innehållet som handlar om informationssökning gäller bibliotek och böcker som informationskällor. Att undervisa om och reflektera kring olika aspekter av dessa informationskällor är något som ofta saknas i undervisningen.

Drygt en av fem elever uppger i elevenkäten att de fått för lite eller ingen undervisning om hur man söker information i en bok. Två av fem elever uppger att de fått för lite eller ingen undervisning om att hitta olika delar i en tryckt dagstidning.

Det finns också goda exempel på hur skolor arbetar med informationssökning i svenska. Ett exempel rör informationssökning på bibliotek. På den här skolan beskriver eleverna att skolbibliotekarien är en viktig person i deras arbete med att söka fakta. Bibliotekarien har genomgångar om hur man kan se om olika källor är trovärdiga och bibliotekariens och lärarnas undervisning omfattar såväl informationssökning i böcker som informationssökning på internet. Läraren uppmanar eleverna att motivera de källor de använder i sitt skolarbete, att diskutera informationssökning och konkreta sökstrategier som hur man väljer nyckelord. Lärarna i svenska anger att de tillsammans med lärarna i de samhällsorienterande ämnena och skolbibliotekarien skrivit en biblioteksplan som ligger till grund för denna undervisning. Biblioteksplanen innehåller konkreta mål för undervisningen för alla årskurser i grundskolan med en tydlig progression. I årskurs 9 arbetar eleverna exempelvis med källkritik, upphovsrätt, att formulera sökfrågor, välja sökvägar och kunna göra korrekta källhänvisningar.

Att lära sig hur man genomför intervjuer är en del av kunskapsområdet informationssökning och källkritik i svenska. Granskningen visar att informationssökning genom intervjuer i olika hög grad och på olika sätt förekommer i undervisningen på en majoritet av de granskade skolorna. Det framkommer av intervjuer med lärare och elever att det är vanligt att eleverna får intervjuas varandra eller en närstående. I flera fall handlar det om att eleverna själva kan välja att göra en intervju i en uppgift eller inte. Men det finns inga tydliga exempel på undervisning som problematiserar intervju som metod för informationssökning eller hur medier använder sig av intervjuer för att föra fram ett budskap. Granskningen visar att undervisning om hur man ska genomföra intervjuer är mindre vanligt förekommande än att eleverna får i uppdrag att intervjuas någon i samband med någon skoluppgift. Det förekommer på flera skolor att lärare uppmanar elever att samla information från exempelvis politiker, experter eller religiösa företrädare i sitt skolarbete genom att mejla frågor till dem för att på så sätt använda primärkällor och visa på möjligheter med digitala medier. På elevenkätens fråga om eleverna haft lektioner som handlat om hur man genomför intervjuer uppger ungefär en tredjedel av eleverna att de inte haft det och drygt en tredjedel anger att de haft det, men för lite. Detta indikerar att undervisningen om informationssökning genom intervju på många skolor är ganska obetydlig eller inte alls förekommande.

Undervisningen om informationssökning på internet saknas på en tredjedel av skolorna

Granskningen visar att det inte bedrivs någon undervisning om hur man söker information på internet i ämnet svenska vid knappt en tredjedel av de granskade skolorna. Vanliga förklaringar till att sådan undervisning inte bedrivs är att lärarna uppger att de saknar kompetens. Vid ungefär hälften av dessa skolor uttrycker lärarna att de har stor tilltro till elevernas kompetens vad gäller att använda digitala verktyg och deras förmåga att söka information. På skolor där undervisning om informationssökning på internet förekommer uttrycker inte lärarna samma typ av tilltro. Där finns en insikt

om att elevernas kunskaper och förmågor alltid kan utvecklas och att det ofta är angeläget. Gemensamt för de skolor som har utvecklingsområden inom detta område är att det saknas samarbete med skolbiblioteket.

Granskningen rymmer också flera prov på god undervisning om digital informations-sökning. Exempelvis låter några skolor eleverna jämföra hur samma sökord kan resultera i olika resultat beroende på sökhistorik.

Det förekommer även goda exempel på undervisning som omfattar informationssökning i en bredd av källor, såväl digitala som analoga. På en skola berättar elever att informationssökning behandlas djupgående i svenskämnet och i en arbetsuppgift som innefattar både religion och svenska får eleverna söka information om religiösa rörelser och då använda sig av olika källor. Eleverna beskriver hur de får söka egen information på webben och att lärarna hjälper till med sökord och sökstrategier som eleverna sedan diskuterar sinsemellan för att lära av varandra.

Det förekommer ett fåtal skolor med endast digitala läromedel i svenska. Dessa skolor utmärks även av att de har ett eller oftast flera utvecklingsområden. Noterbart är att det förekommer skolor med endast digitala läromedel, där informationssökning med hjälp av sökmotorer är en central informationskälla, som brister i undervisningen avseende digital informationssökning. Det innebär en risk för att eleverna okritiskt accepterar sökresultaten och hur sökträffarna ordnas hierarkiskt som den etablerade kunskapen.⁵⁰

Svensklärarna uttrycker ett behov av ökad kompetens i digital informationssökning

Granskningen visar att elevernas främsta källa till information på många skolor är internet där de söker information med hjälp av de surfplattor eller datorer skolan förser dem med. På de flesta skolorna i granskningen har alla elever tillgång till en egen surfplatta eller dator, vilket är det vanligaste. Övriga skolor erbjuder eleverna tillgång till skolans datorer. Över hälften av skolorna i granskningen bedöms ha utvecklingsområden som rör lärarnas kompetens och kompetensutveckling. På en majoritet av dessa skolor uttrycker lärarna att de behöver utveckla sin kompetens så att de på ett fullgott sätt ska kunna genomföra en modern undervisning om informationssökning i digitala medier.

Det finns exempel på hur ganska begränsade kompetensutvecklingsinsatser fått bra genomslag i undervisningen. På en skola har några lärare en roll som kallas kollega-coach. Dessa har till uppdag att coacha och stötta sina kollegor, särskilt när det gäller att utveckla kollegornas kunskap om och kompetens att använda sig av informations- och kommunikationsteknologi, hädanefter kallat IKT-kompetens. Kollegacoacherna genomförde på denna skola en kompetensutvecklingsinsats som handlade om vad som styr sökresultat (algoritmer). Det ledde direkt till tillämpning i undervisningen där eleverna fick jämföra sökresultat beroende på om de sökte på *Om översvämningar*, *översvämningar* eller *”översvämningar”*. Eleverna fick också se hur tidigare sökningar förändrar innehållet i sociala medier och tidningar på webben. Undervisningen i svenska på den skolan omfattar även centrala aspekter av informationssökning på internet som hur betalda sökresultat, platsdata och cookies påverkar sökresultat när man söker i en sökmotor.

⁵⁰ Sundin, O. och Carlsson, H. (2018). *Sök- och källkritik i grundskolan*. s. 9.

Undervisningen i samhällskunskap om information och kommunikation har begränsat djup när det gäller digitala medier och internet

Kunskapsområdet *information och kommunikation* går från att mer specifikt handla om källkritik på mellanstadiet, till att kritiskt granska medier på högstadiet. Granskningen av vad undervisningen innehåller fokuserar på hela det centrala innehållet i detta kunskapsområde för årskurs 7-9. I området omfattas mediernas roll som informations-spridare, opinionsbildare, underhållare och granskare av samhällets maktstrukturer. Vidare innefattas olika slags medier och deras uppbyggnad och innehåll. Hur nyhetsvärdering kan påverka människors bilder av omvärlden samt hur individer och grupper framställs, till exempel utifrån kön och etnicitet. Innehållet ska också omfatta möjligheter och risker förknippade med internet och kommunikation via elektroniska medier.⁵¹

Granskningen visar att undervisningen i samhällskunskap på nästan alla skolor omfattar mediernas olika roller där fokus oftast är rollerna som opinionsbildare och granskare av maktstrukturer. Två av tre skolor har en undervisning i samhällskunskap som omfattar tidningars olika delar och hur de är uppbyggda. Endast en tredjedel av skolorna bedriver en undervisning som omfattar hur webbsidor är uppbyggda. Nästan två av tre granskade skolor bedriver en undervisning som i hög grad omfattar nyhetsvärdering och hur den kan påverka människors bilder av omvärlden.

Av granskningens skolor beskriver mer än två tredjedelar en undervisning som ger eleverna förutsättning att lära sig om såväl risker som möjligheter med internet och digitala medier samtidigt som denna undervisning många gånger är begränsad till såväl ett fåtal möjligheter som ett fåtal risker. En sådan undervisning riskerar att sakna såväl bredd som djup.

Undervisningen om medier och dess olika roller är oftast omfattande men behandlar sällan webbsidors uppbyggnad och hur man hittar information på dessa

I det centrala innehållet för kunskapsområdet information och kommunikation betonas de mediala aspekterna. I kommentarmaterialet till kursplanen beskrivs att begreppet medier handlar om massmedier som tidningar, radio och tv, men också sociala medier och bloggar på internet. Kunskaper om vad som kännetecknar olika medier och hur de kan användas, stärker elevernas förmåga att kritiskt granska medierna

⁵¹ Skolverket (2016). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011 Reviderad 2016*. Avsnitt Kursplaner, 5.15 Samhällskunskap. s. 218 samt även i:

Skolverket (2017). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Reviderad 2017*. Avsnitt Kursplaner, 5.15 Samhällskunskap. s. 222.

I den fjärde upplagan av kursplanen för ämnet samhällskunskap har starkare betoning tillförts på att omfatta olika aspekter av digitala medier, till exempel hur information i digitala medier kan styras av bakomliggande programmering. s. 222.

och ger dem möjligheter att aktivt följa och delta i samhällsdebatten. Intressekonflikter, påverkan och opinionsbildning kan bland annat belysas genom digitaliseringens betydelse för eventuellt förändrade attityder och värderingar i samhället. Olika mediers uppbyggnad och innehåll omfattar hur man rent praktiskt kan orientera sig i informationsflödet, till exempel var man hittar olika slags texter eller hur man navigerar på webbplatser. Det kritiska förhållningssättet är i fokus.⁵²

Skolinspektionen bedömer att majoriteten av skolorna i granskningen bedriver en undervisning i samhällskunskap som omfattar medier på det sätt som beskrivs i ämnets kursplan. Olika aspekter av medier är ett allmänt förekommande undervisningsinnehåll. Det är mycket vanligt att medier läses som ett eget arbetsområde och att detta arbetsområde förekommer tidigt, redan under årskurs 7.

Ett bra exempel på undervisning om medier är en skola där både traditionella medier, som TV, radio och tryckta tidningar men också digitala medier omfattas. Bland dessa: Facebook, Instagram, Twitter och Snapchat. Undervisningen på denna skola beskrivs av elever och lärare som varierad och eleverna får exempelvis själva skapa videoklipp för att skapa opinion för aktuella politiska frågor. Undervisningen omfattar även centrala begrepp som källskydd och ansvarig utgivare. För att göra undervisningen än mer autentisk samarbetar lärarna med lokaltidningen och där lärarna bedömer att deras kompetens inte är helt uppdaterad tar de hjälp av undervisningsmaterial producerat av myndigheter och organisationer med expertkunskap om exempelvis digitala medier. På veckobasis tas aktuella händelser och nyheter upp i undervisningen och då använder lärarna ofta flera olika nyhetskanaler som rapporterar om samma händelse för att därigenom belysa hur samma nyhet kan presenteras på olika sätt och med olika vinklar.

En aspekt av undervisningen om medier handlar om hur dessa är uppbyggda, det vill säga var man kan hitta olika delar och olika typer av information i såväl tidningar som på webbplatser. Den aspekten av undervisning om medier är i granskningen inte lika framträdande som mediernas olika roller i samhället. Två tredjedelar av de granskade skolorna har en undervisning i samhällskunskap som omfattar tidningars olika delar och hur de är uppbyggda. Endast en tredjedel av skolorna har en undervisning som omfattar hur webbsidor är uppbyggda.

Undervisningen omfattar medias roll som opinionsbildare och granskare av maktstrukturer

Granskningen visar att nästan alla skolor behandlar medias olika roller i undervisningen, och då särskilt som opinionsbildare och granskare av samhällets maktstrukturer. Vad gäller skolornas undervisning om detta är det vanligt förekommande att undervisningen tar upp hur en viss nyhet eller en viss politiker gestaltas i olika medier. I undervisningen jämförs mediebilderna. När det gäller en undervisning som bygger på att jämföra och kontrastera förekommer också att eleverna i undervisningen får jämföra public service med reklamfinansierad media. Det är också vanligt att mediernas uppgift som granskare tas upp i undervisningen. I de fallen är det snarare ett tydligt fokus på undervisning om medier och inte en undervisning där medier i sig självt utgör undervisningsmaterialet. I undervisningen om medier är det alltså vanligt att medierna själva utgör undervisningsmaterialet även om läroböcker också spelar en

⁵² Skolverket (2017). *Kommentarmaterial till kursplanen i samhällskunskap. Reviderad 2017. s. 24-25.*

roll. På en del av skolorna förekommer också undervisningsmaterial som producerats av myndigheter och andra organisationer.

Det förekommer oklarheter om i vilket ämne ansvaret för medieundervisningen ligger

Trots att majoriteten av skolorna bedriver en god undervisning om traditionella och digitala mediers roll och till viss del uppbyggnad finns i granskningen skolor som inte gör det. Tre av granskningens 30 skolor beskriver en undervisning vars innehåll främst kretsar kring traditionella medier och där undervisningen om digitala medier är klart underordnad. Det förekommer i granskningen skolor där lärarna uppger att undervisningen om medier snarare ligger i ämnet svenska än i samhällskunskap. En bild som inte stämmer överens med de båda ämnenas kursplaner. Skolor där den föreställningen förekommer bedriver en undervisning i samhällskunskap där medieundervisningen riskerar att bli knapphändig eller helt utebli. På sådana skolor visar granskningen också att lärarnas möjlighet till samverkan behöver utvecklas. Det finns också skolor där lärarnas utsagor visar att de inte har överblick över undervisningens planering. Det råder osäkerhet hos lärarna vilka arbetsområden som har genomförts i de olika årskurserna. En utebliven planering, överblick och dokumentation av undervisning kan leda till att undervisningens kvalitet blir lidande.

De flesta skolorna undervisar om nyhetsvärdering

Ämnet samhällskunskap har som ett av flera syften att eleverna ska ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att kritiskt granska och analysera samhällsstrukturer. Kritisk granskning betyder att man undersöker fenomen ur olika perspektiv, inte att man i största allmänhet för fram negativa åsikter. I det ligger att undervisningen ska omfatta kritisk granskning av medier, vilket uttrycks explicit i det centrala innehållet. Där står att undervisningen ska omfatta "Nyhetsvärdering och hur den kan påverka människors bilder av omvärlden. Hur individer och grupper framställs, till exempel utifrån kön och etnicitet."⁵³

Nära två av tre granskade skolor bedriver en undervisning i ämnet samhällskunskap som i hög utsträckning omfattar nyhetsvärdering och hur den kan påverka människors bilder av omvärlden. Knappt en av tre granskade skolor bedriver i viss utsträckning en sådan undervisning och fem av skolorna bedriver inte en undervisning som omfattar detta innehåll. Nedan beskrivs hur undervisningen kan se ut där undervisningen omfattar detta centrala innehåll följt av vad som utmärker skolor där innehållet inte omfattas.

Goda exempel på undervisning om nyhetsvärdering

En aspekt av nyhetsvärdering handlar om hur individer och olika grupper utifrån exempelvis kön eller etnicitet framställs. De granskade skolornas undervisning om nyhetsvärdering omfattar i högre grad hur grupper än individer framställs. De grupper som oftast förekommer är grupperna kvinnor och män respektive etniska eller religiösa grupper. Ett exempel som i olika varianter förekommer på flera av de granskade skolorna handlar om att räkna förekomst av män och kvinnor i en tidning, exempelvis

⁵³ Skolverket (2016). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011 Reviderad 2016*. Avsnitt Kursplaner, 5.15 Samhällskunskap. s. 218

i sportbilagan. En variant på detta är att analysera vilken typ av bilder som används för att avbilda kvinnor och män.

Det finns även några exempel på hur individer framställs i medier, även om dessa är ganska få.

Undervisning med fokus på nyhetsvärdering, alltså vilka nyheter som syns i medier och vilka som inte syns, förekommer också i granskningen. Den här undervisningen fokuserar ofta på hur det kommer sig att vissa nyheter får mindre plats än andra. Undervisningen leder i regel till att eleverna får insikter om att det geografiska och/eller kulturella avståndet påverkar vilka nyheter som får störst medialt utrymme.

Skolor som inte undervisar om nyhetsvärdering har även andra utvecklingsområden

Vid fem av skolorna förekommer ingen undervisning om nyhetsvärdering. Dessa skolor utmärks även i övrigt av att de uppvisar olika typer av brister. Fyra av dem brister antingen i när det gäller hur rektor säkerställer lärarnas kompetens och erbjuder adekvat kompetensutveckling eller förutsättningar för samverkan.

De sju skolor som bedriver en undervisning som i viss utsträckning omfattar nyhetsvärdering liknar skolorna där ingen undervisning om detta förekommer. De har alltså även andra utvecklingsområden. Exempelvis behöver rektorerna på samtliga dessa skolor antingen säkerställa lärarnas kompetens och erbjuda adekvat kompetensutveckling eller utveckla förutsättningar för lärarnas samverkan. Bland dessa skolor finns inte heller någon implementerad IT-plan. Alla dessa skolor, utom en, saknar samverkan med skolbiblioteket. Deras undervisning om nyhetsvärdering har olika typer av utvecklingsområden men en vanlig kvalitetsbrist är att undervisningen om nyhetsvärdering är spontan och inte planerad. Lärare förklarar en sådan spontan undervisning med att undervisning om nyhetsvärdering exempelvis blir aktuell när någon av eleverna stött på något med bäring på nyhetsvärdering, när extrema åsikter lyfts i klassrummet eller i samband med stora nyhetshändelser.

Undervisning om möjligheter och risker med internet och digitala medier förekommer på flertalet skolor men kan fördjupas

Kunskapsområdet *information och kommunikation* i ämnet samhällskunskap går på högstadiet från mellanstadiets mer specifika undervisning om källkritik till att kritiskt granska medier. I detta ligger även att eleverna i undervisningen ska möta ett innehåll som handlar om *Möjligheter och risker förknippade med internet och kommunikation via elektroniska medier*. Exempel på undervisningsinnehåll är hur kommunikation har underlättats och hur digitalisering lett till nya möjligheter till avkoppling, sociala aktiviteter och underhållning.⁵⁴ Internet har lett till att mer information finns tillgänglig.

Till de risker som finns hör näthat, nätmobbning, risk för dataspelberoende⁵⁵ och att inte heller den digitala arenan är skyddad mot olika typer av kriminalitet som grooming och olika typer av bedrägerier. De stora möjligheter att sprida och nå ut med information internet för med sig ger också upphov till olika risker som otillbörlig påverkan av politiska processer, spridande av falsk information och nyheter samt att de

⁵⁴ Skolverket (2017). *Kommentarmaterial till kursplanen i samhällskunskap. Reviderad 2017. s. 25.*

⁵⁵ Skolverket (2017). *Kommentarmaterial till kursplanen i samhällskunskap. Reviderad 2017. s. 24.*

sökmotorer som hjälper oss att finna information styrs av andra principer än bara relevans. Internet för också med sig omfattande risker vad gäller den personliga integriteten. Villkor för att använda olika appar och sociala medier kan låta företag få tillgång, och ibland ägarskap, till personlig information och personligt material som fotografier och filmer.

Drygt två tredjedelar av skolorna i granskningen beskriver en undervisning som ger eleverna förutsättning att lära sig om såväl risker som möjligheter med internet och digitala medier. Fem skolor bedriver en undervisning där undervisningen delvis ger eleverna förutsättning att lära sig om detta. Undervisningen på dessa fem skolor utmärks antingen av att vara spontan och oplanerad eller att undervisning inte är så fylld i sitt innehåll. Två av de granskade skolorna har en undervisning som i låg utsträckning skapar förutsättningar för ett lärande om risker och möjligheter med internet och digitala medier.

Undervisningen om risker kan ha ett snävt fokus

Undervisningen om risker med digitala medier och internet rymmer, sett till samtliga skolor som ingår i granskningen, en mängd olika företeelser och fenomen. Enligt intervjuer med lärare och elever är de mest förekommande riskerna sådana som är förknippade med hot mot den personliga integriteten. Nästan lika vanligt förekommande är att undervisningen omfattar risker med att den information eleverna kommer i kontakt med kan vara vinklad eller direkt felaktig. Begreppet "Fake news" är något som nästan alla skolor tar upp i undervisningen. Undervisningen omfattar också i hög grad näthat och nätmobbning, detta ofta på förekommen anledning i samband med incidenter på skolan.

Det finns ett antal andra risker som tas upp i lärar- och elevintervjuerna på enstaka skolor. Dessa är exempelvis stereotypa och eller manipulerade bilder, att det man gör på internet finns kvar för evigt, grooming och dataspelsberoende eller beroende av sociala medier.

Undervisningen om risker med internet och elektroniska medier riskerar att ha ett snävt fokus. Detta indikeras av att granskningen rymmer många olika exempel på risker som endast förekommer i undervisningen på någon eller några skolor. Exempelvis hur algoritmer styr den information som syns i sociala medier eller hur resultatet av en sökning i en sökmotor beror på bakomliggande programmering. Risker som är mycket centrala för att kunna förhålla sig kritisk till information som möter en i sådana medier eller när informationssökning sker med hjälp av en sökmotor.

Undervisningen om möjligheter rymmer få exempel

I intervjuer med lärare och elever tas ett fåtal möjligheter upp. Mest förekommande är internet som möjliggörare för kommunikation mellan människor och internet som en plats där det finns mycket och snabbt åtkomlig information. Efter dessa två möjligheter är undervisning om internet som en plattform för opinionsbildning mest vanligt förekommande.

Övriga möjligheter förekommer endast på enstaka eller ett fåtal skolor. Det handlar bland annat om att internet möjliggör tillgång till en bredd av "röster", är en möjliggörare för en ökad globalisering och ökad världshandel, ett verktyg för demokrati samt en arena för yttrandefrihet. Vidare, och i samma omfattning, hur internet lett till att nya yrken uppstått och nya effektivare sätt att arbeta.

Det framkommer att lärare och elever på några skolor har uppfattningen att internets möjligheter är så självklara för eleverna att undervisning om dessa är onödig. Tendenser till ett sådant resonemang återfinns på flera skolor, vilket kan vara en delförklaring till varför undervisningen ofta omfattar ett fåtal möjligheter. Det finns flera olika exempel på möjligheter som endast förekommer i undervisningen på någon eller några skolor. Exempelvis hur helt nya yrken uppstått och hur internet möjliggjort nya tjänster, som strömmad media.

Sammanfattningsvis beskrivs undervisningen innehålla risker och möjligheter med internet och kommunikation via elektroniska medier på de flesta skolor. Undervisningens innehåll beskrivs som ganska smalt, vilket innebär att det kan finnas goda möjligheter att fördjupa och bredda undervisningens innehåll. Elever uttrycker dessutom i intervjuer att de önskar sig fördjupade kunskaper.

Undervisningen om källkritiskt förhållningssätt är inte moderniserad utifrån digitala källor

En aspekt av hur undervisningen utformas rör hur pass uppdaterad eller modern den är. Med en modern undervisning menar vi en undervisning som kännetecknas av en medvetenhet kring samhälls- och teknikutvecklingen och hur den kommer till uttryck i olika källor, variation i undervisningsmetoder, alternativa ansatser och varierande undervisningsmaterial. Med moderniserad undervisning fokuserar vi alltså inte i det här fallet en undervisning som utmärks av användandet av digitala verktyg i undervisningen.

Granskningen när det gäller undervisningens utformning har till viss del fokuserat på några allmändidaktiska aspekter, vilket i det här sammanhanget betyder aspekter som i allmänhet utmärker god undervisning oavsett undervisningsinnehåll. Hur undervisningen genomförs i relation till undervisningsinnehållet och vilka förutsättningar som föreligger för att kunna genomföra en modern undervisning av hög kvalitet har också granskats.

Utifrån ett allmändidaktiskt perspektiv visar granskningen att det finns en stor variation vad gäller hur undervisningen bedrivs. Det framkommer av intervjuer med lärare i svenska att det är vanligt att undervisningen är planerad i större arbetsområden. Undervisning om informationssökning och källkritik förekommer exempelvis ofta i samband med att eleverna ska skriva om en författare. Undervisningen om källkritiskt förhållningssätt i svenska bedöms hålla en hög kvalitet på ungefär hälften av skolorna. Med hög kvalitet menas att undervisningen är varierad och inkluderar elevaktiva arbetsmetoder, omfattar ett brett och varierat undervisningsmaterial samt präglas av elevdelaktighet. En tiondel av skolorna bedriver en undervisning i svenska som behöver utvecklas.

Undervisningen i samhällskunskap är ibland planerad i större arbetsområden. Ett sådant område som förekommer på många av de granskade skolorna handlar om medier. Under detta område ryms i regel en stor del av den undervisning vi intresserat oss för i denna granskning. Undervisningen om källkritiskt förhållningssätt i samhällskunskap bedöms hålla en hög kvalitet vid ungefär var tredje skola.

När det gäller lärarnas förutsättningar att bedriva en undervisning av hög kvalitet har vi i granskningen särskilt undersökt områdena kompetens, kompetensutveckling och förutsättningar för samverkan. De vanligast förekommande utvecklingsområdena som skolorna i granskningen har fått rör lärarnas kompetens och samverkan mellan lärare och annan relevant personal, exempelvis skolbibliotekarien. Över hälften av skolorna bedöms behöva utveckla hur rektor följer upp att lärarna har den kompetens som krävs för att undervisa om källkritiskt förhållningssätt och att lärarna erbjuds relevant kompetensutveckling där det behövs. Där kompetensutveckling bedömts vara ett utvecklingsområde har rektor inte tillräcklig kunskap om lärarnas kompetens för att bedriva en modern undervisning om källkritiskt förhållningssätt. I rektorsintervjuerna framkommer att rektorerna vid hälften av dessa skolor litar på lärarnas kompetens då lärarna är utbildade och behöriga. Eftersom undervisning om källkritiskt förhållningssätt kräver en ständigt uppdaterad kunskap om nya informationskällors egenskaper finns det risker med ett sådant synsätt. Nya informationskällor kräver nya kunskaper. På skolor med detta utvecklingsområde efterlyser lärare en ökad kompetens avseende källkritik, informationssökning på internet och hur de ska kunna göra undervisningen mer relevant för eleverna. För att göra den relevant uttrycker lärarna ett behov av att kunna mer om digitala medier, exempelvis algoritmer, sociala medier och hur falsk information sprids.

Under nedanstående rubriker med underrubriker finns iakttagelser som fördjupar granskningens resultat vad gäller hur modern undervisningen är.

Risk att undervisningen inte möter det som är aktuellt i elevernas vardag

Skolinspektionen har i denna granskning intresserat sig för om undervisningen omfattar elevernas digitala vardag och hur lärare i sin undervisning drar nytta av de möjligheter som detta kan ge upphov till. Med digitala vardag menar vi de olika digitala miljöer där eleverna spenderar mest tid, hittar information och håller sig uppdaterade om nyheter.

En bakomliggande tanke är att skolans undervisning kan vara relevant utifrån flera olika perspektiv. Ett är att eleven ska erövra nya tankar, idéer och kunskaper inom områden de har grunda eller inga kunskaper alls inom. En annan viktig aspekt är att skolan ska ge eleverna en undervisning som är relevant i deras vardag. Skolan har i uppdrag att främja ett lärande som leder till att eleverna ska kunna orientera sig i och agera i en komplex verklighet som utmärks av stora informationsflöden, ökad digitalisering och en snabb förändringstakt.⁵⁶ Ett viktigt resultat av granskningen handlar därför om hur undervisningen om källkritiskt förhållningssätt utformas så att den möter det som är aktuellt i elevernas vardag. Ett sätt att försäkra sig om att undervisningen utgår från elevernas digitala vardag är att lärarna tar reda på sina elevers medievänor och vilka digitala miljöer de vistas i.

Granskningen visar att en tredjedel av de granskade skolorna på ett tydligt sätt bedriver en undervisning som utgår från ungdomars digitala vardag. Skolinspektionen bedömer att knappt en tredjedel av skolorna bedriver en undervisning som i mindre delar omfattar elevernas digitala vardag. Dessa skolor ger enstaka exempel på undervisningsinnehåll som berör elevernas digitala vardag, uttrycker att de behöver utveckla

⁵⁶ Skolverket (2017). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Reviderad 2017*. Skolans uppdrag, s. 9.

innehållet i undervisningen eller ger endast exempel från ett av de granskade ämnen. En knapp tredjedel av skolorna bedriver en undervisning där inga sådana inslag förekommer. En tredjedel av skolorna bedriver alltså på ett tydligt sätt en undervisning utifrån vad som beskrivs om ungdomars medievanor. Exempelvis omfattar undervisningen bloggar, vloggar och sociala medier. I den gruppen om tio skolor finns de sex skolor som varit med i granskningen och som inte fått något utvecklingsområde alls. Dessa sex beskriver alla en undervisning där lärarna utgår från elevernas vardag. Skolorna med utvecklingsområden rymmer både skolor som utgår från elevernas digitala vardag och sådana som inte gör det.

En tredjedel av skolorna bedriver på ett tydligt sätt en undervisning utifrån vad som beskrivs om ungdomars medievanor.

Det är vanligast att undervisningen omfattar olika sociala medier, bloggar, Wikipedia och YouTube på skolor som utgår från elevernas digitala vardag. Det förekommer att eleverna uppmanas använda och utgå från det material de möter i sin digitala vardag i sitt skolarbete. Det förekommer också att lärarna låter eleverna bidra med undervisningsmaterial genom att använda exempelvis bloggar eller inlägg från sociala medier.

Det framgår av granskningen att det endast i enstaka fall förekommer att lärarna systematiskt tar reda på vilka digitala arenor deras elever befinner sig på. En skola tog reda på detta genom att låta eleverna individuellt lista de tre arenor de spenderade mest tid på. Resultatet sammanställdes av läraren som presenterade resultaten uppdelat på kön. Det visade sig att flickor som grupp lade mest tid på olika sociala medier och att pojkarna ägnade mest tid åt spel. På en annan skola fick eleverna under arbetsområdet "Media" granska sina egna medievanor. På samma skola uppger rektorn i intervjun att pojkarna på rasterna spelar mer spel och flickorna är på sociala medier. Enligt rektorn visar en undersökning på skolan att pojkar är mer ute på nätet än flickor. Rektorn berättar att skolsköterskan ska följa upp flickors och pojkars användning av internet och att det är planerat att lärarna ska diskutera resultaten med eleverna i årskurs åtta. Trots att man på denna skola gjort sig en bild av elevernas digitala liv avspeglas det inte i den undervisning som beskrivs.

Elevenkäten visar att fyra av tio elever tycker att undervisningen om informationssökning och källkritik som de fått på högstadiet i låg utsträckning eller inte alls är anpassad efter dem. I jämförelse med att över nio av tio elever tycker att undervisningen om källkritik är bra eller mycket bra och att ungefär samma andel tycker detsamma om undervisningen om informationssökning visar det på en betydande skillnad.

Hälften av eleverna uppger i elevenkäten att de inte alls eller i låg utsträckning får tycka till om undervisningen. Svaren kan indikera att elevernas röst efterfrågas i ganska låg grad vilket borde försvåra en undervisning anpassad efter dem.

Majoriteten av skolorna låter inte elever skapa eget material för digital publicering

Granskningen visar att eleverna vid endast en tredjedel av de granskade skolorna får skapa material avsett för digital publicering. Det är däremot vanligt förekommande att eleverna får arbeta med texter avsedda för publicering i tryckt form, såsom exempelvis insändare, krönikor, artiklar eller noveller. Att arbeta med texter eller annat, ex-

empelvis multimedialt, material för digital publicering är alltså väsentligt mindre förekommande. Sådant material skulle exempelvis kunna handla om bloggtexter, digital reklam, wiki-sidor, vloggar eller webbsidor.

Granskningen visar att de sex skolor som varit med i granskningen och som inte fått något utvecklingsområde samtliga har en undervisning som omfattar att skapa material för digital publicering. Bland övriga 24 skolor finns endast ett fåtal exempel på att man tagit vara på den möjligheten.

I elevenkäten uppger sju av tio elever att de i låg utsträckning eller inte alls får skapa eget material för publicering på internet. Att skapa material för digital publicering är en sällan nyttjad möjlighet. Resultatet stärker också granskningens iakttagelse att undervisningen i låg grad är modern.

Elever riskerar att inte få tillräcklig undervisning om kritisk granskning av bilder och rörliga bilder

Bild och rörlig bild är viktiga komponenter i digitala medier. Av det skälet är det angeläget att undervisningen i svenska och samhällskunskap omfattar kritisk granskning av bild och rörlig bild. Genom att, i till exempel undervisningen om källkritiskt förhållningssätt inom ämnet samhällskunskap, ge utrymme för att kritiskt granska bilder och rörliga bilder ur olika perspektiv utvecklas elevers reflekterande inställning och kunskap om bilder i syfte att tolka, förstå och värdera de bilder eleverna möter i olika sammanhang.

För hälften av skolorna i granskningen är Skolinspektionens bedömning att de inte bedriver en undervisning i svenska och/eller samhällskunskap som omfattar kritisk granskning av bilder. Orsaker till detta som lyfts i lärarintervjuerna är att de saknar kunskaper och att det sker i andra ämnen, som historia eller bild. Även elever på några av dessa skolor nämner att det förekommer i ämnena historia eller bild. Vad gäller undervisning som omfattar kritisk granskning av rörlig bild är det en fjärdedel av skolorna som bedriver en sådan undervisning i svenska och samhällskunskap. Granskningen visar att det är vanligast att eleverna får ta del av pedagogiskt filmmaterial som handlar om kritisk granskning av film. Att läraren själv undervisar om kritisk granskning av film och exempelvis visar filmklipp som kritiskt granskas inom ramen för undervisningen är ovanligare även fast det förekommer.

Av elevenkäten framgår att fyra av tio elever anser att de fått för lite eller ingen undervisning om hur man kritiskt granskar bilder. Över hälften av eleverna anger att de antingen fått för lite eller ingen undervisning alls om hur man kritiskt granskar rörlig bild. Frågan är inte direkt knuten till de ämnen som ingår i granskningen utan handlar om undervisning på högstadiet i allmänhet. Den undervisning som bedrivits om kritisk granskning av bild och rörlig bild kan alltså ha skett inom ramen för något annat ämne. Undervisningen i ämnena svenska och samhällskunskap kan således utvecklas på många av de granskade skolorna vad gäller att utveckla elevernas förmågor att kritiskt granska bild och rörlig bild.

Som jämförelse menar endast en av tio elever att de antingen fått för lite eller ingen undervisning om hur man avgör om en text är trovärdig. Granskningen visar alltså att undervisningen om källkritiskt förhållningssätt i relation till bild och rörlig bild behöver utvecklas så att eleverna rustas så att de på ett kritiskt och medvetet sätt kan möta olika typer av bilder i digitala och andra medier.

Intervjuerna visar också att det finns goda möjligheter att bedriva en intresseväckande, relevant och angelägen undervisning om detta. Det finns undervisning som på ett medvetet sätt syftar till att utveckla elevernas förmåga att kritiskt granska bilder. Ett tydligt exempel är en skola där eleverna tillsammans med läraren fick studera vilka typer av bilder som svenska medier valt att publicera på den amerikanska presidenten. Efter att ha arbetat med detta fick eleverna själva arbeta med hur våra svenska partiledare avbildas i olika medier.

Ett av de vanligaste exemplen på hur man arbetar med bilder är olika varianter av att studera mediernas sätt att avbilda män och kvinnor vilket beskrivits mer ingående i avsnittet om nyhetsvärdering ovan. På de granskade skolorna finns även exempel på undervisning om hur beskurna, manipulerade och retuscherade bilder används i reklam och andra sammanhang.

Det finns skolor där man trycker på att undervisning om bilder är relevant utifrån ett elevperspektiv. En lärare på en sådan skola berättar att undervisningen ibland utgår från bilder läraren valt eller sådana eleverna själva har valt ut från sociala medier. En lärare berättar att de använder källor som är där eleverna är och att skolan ska kännas relevant.

En annan aspekt av bilder är elevernas eget användande av bilder som de inte själva är upphovsmän till. Det finns några exempel på att undervisningen omfattat juridiska aspekter kring bildanvändning som upphovsrätt.

Granskningen visar även exempel på god undervisning som handlar om att analysera rörliga bilder, även om dessa exempel är färre. Sådan undervisning innefattar moment som att analysera film, skapa egna filmer och söka information genom att använda film som källa.

Utvecklingsområden

Detta avsnitt redovisar de utvecklingsområden som identifierats i granskningen. Dessa utvecklingsområden är en konsekvens av granskningens iakttagelser, vilka redogjorts för ovan.

Undervisningen i svenska behöver säkerställa att eleverna får förutsättningar att lära sig söka information i digitala och analoga källor

Granskningen visar att många elever riskerar att bli utan undervisning om hur informationssökning i olika typer av källor går till. Centrala delar i såväl analog som digital informationssökning behöver tas upp i undervisningen. Undervisningen behöver omfatta analoga informationskällor som bibliotek, böcker och tidningar eftersom det finns en stor risk att många elever annars inte får kännedom om hur de fungerar, vad som utmärker dem och vad som är deras styrkor och svagheter. Då eleverna till så stor del använder sig av digitala medier både för underhållning och kommunikation men också för informationssökning är det viktigt att skolan även visar på andra typer av informationskällor.

Undervisningen om informationssökning behöver också omfatta sökmotorer, sökning i databaser och digitala medier. Det är i huvudsak i sådana källor och genom dessa elever söker och möter information. Eleverna behöver därför i rustas med kunskaper

och förmågor som gör dem väl rustade att verka i en digital miljö. Digitala medier erbjuder också en enorm och svårhanterlig tillgång på information vilket gör att undervisning om informationssökning måste omfatta även dessa medier.

Undervisningen i samhällskunskap behöver säkerställa att eleverna möter en medveten och modern undervisning som omfattar digitala medier och internet

Medieundervisningen behöver i större omfattning och med större djup omfatta digitala medier då dessa är så centrala i elevers mediekonsumtion. Lärare behöver därför djupa, breda och fortlöpande uppdaterade kunskaper om olika digitala medier för att kunna bedriva en tillräckligt kvalitativ undervisning om dem. Rektor ansvarar för att förutsättningar för kompetensutveckling och samverkan föreligger. Annars är risken att undervisningen inte bidrar till att rusta eleverna med kunskaper och förmågor så att de kan ta del av medieinnehållet på ett medvetet sätt. Risken är att elevernas kunskaper om risker och möjligheter med digitala medier och internet blir ytliga vilket kan leda till att de varken är uppmärksamma på eller rustade för att möta faror eller att ta vara på möjligheter med digitaliseringen.

Undervisningen om källkritiskt förhållningssätt behöver i högre utsträckning bli relevant i förhållande till de digitala arenor eleverna vistas på

Eftersom undervisningen på många skolor inte omfattar elevernas digitala vardag finns en risk att eleverna inte rustas med de kunskaper och förmågor som krävs för att tolka, förstå och navigera i det informationsflöde de exponeras för. Lärarna i svenska och samhällskunskap behöver därför ta reda på vilka digitala arenor deras elever befinner sig på. Undervisning behöver sedan präglas av denna kunskap så att den blir relevant i elevernas digitala vardag.

Undervisningen behöver i högre utsträckning omfatta kritisk granskning av bild och rörlig bild

Informationskällor är inte bara textbaserade, utan kan även bestå av bild, rörlig bild, ljud och fysiska objekt. Undervisning om källkritiskt förhållningssätt behöver omfatta en bredd av olika informationskällor. En god sådan undervisning präglas av kunskaper om utmärkande drag och egenskaper hos olika informationskällor. Ämnet svenska omfattar olika typer av texter, exempelvis sådana som kombinerar ord, bild och ljud, exempelvis webbtexter och ämnet samhällskunskap omfattar olika medier och innehållet i digitala och andra medier består till stor del av bild och rörlig bild. Förmågan att kritiskt granska och värdera dessa medieformat är därför central för att rusta eleverna att möta det multimediala innehållet på internet och i digitala medier. Elever som inte får möjlighet att i ämnena svenska och samhällskunskap med lärarstöd utveckla denna förmåga riskerar att bli sämre rustade för exponering av bilder och rörliga bilder.

Avslutande diskussion

Samtiden präglas av ett antal olika fenomen och trender som i snabb takt förändrar samhället. Sådana är exempelvis globalisering, automatisering och digitalisering. Den snabba tekniska utvecklingen av artificiell intelligens (AI), internet of things⁵⁷, robotteknik, virtuell och utökad verklighet kommer att leda till förändringar av det sätt vi får tillgång till och exponeras för information. Det kommer att kräva nya kunskaper för att söka och värdera information. På 20 år har antalet internetanvändare växt från 17 miljoner i december 1997 till 4 156 miljoner i december 2017, vilket innebär att 54,4 % av alla människor i världen idag är uppkopplade.⁵⁸

I läroplanens första kapitel kan man läsa att "Skolans uppdrag att främja lärande förutsätter en aktiv diskussion i den enskilda skolan om kunskapsbegrepp, om vad som är viktig kunskap i dag och i framtiden...". Detta är i högsta grad betydelsefullt vad gäller undervisning om källkritiskt förhållningssätt och det är också detta som är bakgrunden till denna kvalitetsgranskning. Grundskolans uppdrag omfattar att ge pojkar och flickor möjlighet att utveckla ett kritiskt och ansvarsfullt förhållningssätt till digital

teknik, för att kunna se möjligheter och förstå risker samt kunna värdera information. Ett övergripande mål är att eleverna efter grundskolan ska kunna använda såväl digitala som andra verktyg och medier för bland annat kunskapssökande och informationsbearbetning.

Det demokratiska samhället grundar sig på att individer ska kunna fatta välgrundade beslut. För att kunna fatta sådana beslut krävs tillgång till relevant information och förmågan att kunna värdera denna information. Ett viktigt exempel på ett sådant beslut handlar om att informerat delta i politiska val.

Det demokratiska samhället grundar sig på att individer ska kunna fatta välgrundade beslut.

För att förse sig med relevant information krävs att man vet var informationen finns och hur man söker den. De enorma informationsmängder som internet tillgängliggjort har gjort att internet är en helt central plats att hitta information på. Av det skälet är det naturligtvis av största vikt att skolan har förmågan att kunna erbjuda en undervisning av hög kvalitet om informationssökning på internet.

Olika metoder för att kunna värdera informationen är också helt centralt för att kunna bedöma informationens relevans och användbarhet. Förutom verktyg för värdering av information krävs också kunskaper inom området. Det finns forskning som tyder på att kritiskt tänkande snarare är en ämnesspecifik än generell förmåga.⁵⁹ Tillgänglighet till informationskällor och dessas egenskaper förändras över tid, varför kunskaper om informationssökning och källkritik kontinuerligt behöver uppdateras och aktualiseras. Vi vet sedan en tidigare granskning att läsundervisningen i årskurs 7-9 inte gav eleverna tillräckliga möjligheter att utveckla sina förmågor att värdera digitala

⁵⁷ Med Internet of things avses hur olika fysiska föremål, exempelvis fordon och apparater i hemmet och på arbetsplatsen eller i skolan samt parkeringsautomater och annan infrastruktur innehåller elektronik, sensorer och datorprogram vilket gör att de kan dela information med varandra. Syftet med internet of things är ökad effektivitet, kostnadsbesparingar och att underlätta för människor.

⁵⁸ <<https://www.internetworldstats.com/emarketing.htm>>

⁵⁹ Nygren, T et al. (2018). *Critical thinking in national tests across four subjects in Swedish compulsory school*. Education inquiry Vol 9, 2018. S. 16.

källor.⁶⁰ En annan av Skolinspektionens granskningar som handlade om de samhällsorienterade ämnena visade att den observerade undervisningen hade behövt utvecklas med avseende på ämnesspecifika förmågor med inriktning mot kritisk granskning och källkritik.⁶¹

Mot bakgrund av kraven i styrdokumentet och riskbilden var syftet med denna kvalitetsgranskning att granska kvaliteten i undervisningen om källkritiskt förhållningssätt till digitala och andra källor i ämnena svenska och samhällskunskap i grundskolan årskurserna 7-9. Detta omfattar frågor som rör både *vad* undervisningen om källkritiskt förhållningssätt innehåller och *hur* undervisningen utformas i de båda ämnena så att eleverna ges möjlighet att utveckla sina förmågor.

Denna granskning visar att i en tredjedel av de granskade skolorna finns en risk att eleverna inte får tillräcklig undervisning om informationssökning i ämnena svenska och samhällskunskap. Undervisningen om källkritiskt förhållningssätt i både svenska och samhällskunskap behöver utvecklas så att den med god kvalitet innefattar även digitala källor. Detta för att vara relevant utifrån elevernas digitala vardag och för att vara samtida. Granskningen visar att drygt hälften av skolorna i ämnena svenska och samhällskunskap undervisar om kritisk granskning av bild och en fjärdedel undervisar om kritisk granskning av rörlig bild. Det är viktigt att undervisningen även omfattar kritisk granskning av bild och rörlig bild. Elever behöver kunskaper i ett källkritiskt, ifrågasättande och undersökande förhållningssätt gentemot bilder.⁶² Att kritiskt granska rörlig bild är på samma sätt viktigt och betydelsen ökar över tid eftersom konsumtion av rörlig bild ökar och utgör en allt större del av ungas internetanvändande.⁶³

Otillräckligt stöd om källkritiskt förhållningssätt utifrån digitala källor

Digitaliseringen förändrar medievanor och har bland annat lett till att stora mängder information blivit tillgängliggjord. För att kunna dra nytta av de möjligheter det för med sig krävs dock kunskap om digitala medier, vad som utmärker dem och hur man kan använda dem för att söka information. Elever behöver lära sig att kritiskt söka, granska och värdera information. Det har dock sedan tidigare funnits indikationer på att skolans undervisning om källkritiskt förhållningssätt inte omfattat digitala medier i tillräckligt hög utsträckning. Skolinspektionen bedömde exempelvis i en granskning från 2012 om läsundervisning i årskurs 7-9 att eleverna inte hade tillräcklig möjlighet att utveckla sina förmågor att förstå, tolka, analysera och värdera olika digitala källor och budskap.⁶⁴

Skolinspektionen kan i den här granskningen konstatera att elever på många skolor fortfarande inte har tillräckliga förutsättningar att utveckla ett källkritiskt förhållningssätt i relation till särskilt digitala källor. Vad gäller undervisning om olika tekniker för att värdera analoga källor är undervisningen väl fungerande på flertalet skolor. Den vanligaste tekniken är att ställa frågor kring källornas upphov, budskap och målgrupp.

⁶⁰ Skolinspektionen (2012). *Läsundervisning inom ämnet svenska för årskurs 7-9*. 2012:10.

⁶¹ Skolinspektionen (2013). *Undervisning i SO-ämnen - Mycket kunskap men för lite kritiskt kunskapande*. 2013:4.

⁶² Alexandersson, M., Limberg, L., Lantz-Andersson, A. och Kylemark, M. (2007). *Textflytt och sökslump – informationssökning via skolbibliotek*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling, Forskning i fokus, nr. 36, 2:a reviderade upplagan.

⁶³ Statens medieråd (2017). *Ungar och Medier 2017*. s. 47.

⁶⁴ Skolinspektionen (2012). *Läsundervisning inom ämnet svenska för årskurs 7-9*. 2012:10.

En undervisning som omfattar utmärkande drag och egenskaper hos digitala källor är däremot inte lika vanligt förekommande.

Endast en tredjedel av de granskade skolorna bedriver en undervisning som omfattar hur webbsidor är uppbyggda. Undervisning om risker och möjligheter med internet och digitala medier förekommer vid drygt två tredjedelar av skolorna, men är vid de flesta skolorna inte särskilt omfattande eller fördjupad. En tredjedel av skolorna bedriver en undervisning som utgår från de digitala plattformar eleverna använder sig av, elevernas digitala vardag. Sammantaget är Skolinspektionens bedömning att många elever riskerar att få ett otillräckligt stöd i sin kunskapsutveckling om källkritiskt förhållningssätt i relation till de medier som är mest förekommande i deras vardag. En forskningsrapport om undervisning i sök- och källkritik i grundskolan har också identifierat att undervisningen i källkritik sällan omfattar sociala medier, användargenererad data och information sökmotorer förser oss med. Forskningsrapporten och granskningens resultat ger alltså en liknande bild av en undervisning i källkritik i behov av modernisering.⁶⁵

Konsekvenserna av att undervisning om källkritiskt förhållningssätt inte i tillräckligt hög grad omfattar digitala källor och källor eleverna själva använder är flera. Undervisningen riskerar att sakna relevans för eleverna, den ger dem inte verktyg att bättre och mer medvetet agera i den digitala miljö de spenderar så mycket tid i. Bristande undervisning om källkritik i förhållande till digitala medier gör också att det finns en risk att eleverna utsätts för falsk eller vinklad information utan redskap att förhålla sig kritisk till den. Det kan leda till en felaktig bild av sakförhållanden, orsakssamband och leda till falska föreställningar. För att förebygga sådana risker gäller det att lärarna har en uppdaterad kompetens om digitala medier med ett fokus på källkritiskt förhållningssätt. Rektor behöver försäkra sig om att lärarna har den kompetens som behövs för att kunna bedriva denna undervisning och erbjuda kompetensutveckling där det behövs. Undervisningen om källkritiskt förhållningssätt behöver också bedrivas inom områden där eleverna har ämneskunskaper sedan tidigare.

Granskningen visar att skolor med en undervisning av god kvalitet om källkritiskt förhållningssätt och som omfattar digital källkritik i stor utsträckning har en upparbetad samverkan mellan olika ämneslärare och skolbiblioteket. Dessa skolor har också i nästan samtliga fall en IT-plan som omfattar källkritik och som är välkänd och implementerad bland lärarna. Det är också på dessa skolor Skolinspektionen fått se exempel på att eleverna har fått skapa eget material avsett för digital publicering.

Skolorna måste ta ett större ansvar för undervisning om informationssökning

Informationssökning förekommer som en naturlig del i många av skolans ämnen men ämnet svenska har ett huvudansvar för att eleverna lär sig söka information ur ett alltmer varierat urval av källor.⁶⁶ Skolinspektionen kan konstatera att det finns en risk att många elever inte får tillräcklig undervisning om informationssökning i ämnet svenska. Vid drygt en tredjedel av de granskade skolorna finns brister i undervisning-

⁶⁵ Sundin, O. och Carlsson, H. (2018). *Sök- och källkritik i grundskolan*. s. 72.

⁶⁶ Skolverket (2017). *Kommentarmaterial till kursplanen i svenska. Reviderad 2017*. s. 6-7.

ens omfattning. Vanligaste bristen är att undervisningen inte omfattar informations-sökning på bibliotek. Konsekvensen av att sådan undervisning uteblir är att eleverna inte får uppleva ett bibliotek eller inte känner sig säkra på vad som finns på ett biblio-tek, hur ett bibliotek fungerar och vilka styrkorna är med informationssökning på bibliotek. Eftersom information är så lättillgänglig på internet finns en stor risk att ele-ver inte uppmärksammar nyttan av bibliotek och de styrkor böcker som genomgått en publiceringsprocess har.

I nästan lika stor omfattning saknas undervisning om hur man söker information på internet. Konsekvensen av att sådan undervisning uteblir kan bli att eleverna inte kan bedöma informationens relevans eller trovärdighet. Det är allvarligt eftersom en så stor del av elevernas informationsinhämtning sker på internet. Är eleverna dåligt rus-tade för att kunna söka den information de är ute efter på internet finns en uppenbar risk att de istället exponeras för information som är felaktig, vinklad eller inte anpas-sad efter dem. De kan också bli exponerade för information som är ett resultat av de-ras tidigare internetanvändande, utan att vara medvetna om det, vilket kan resultera i att de möter begränsade perspektiv i sitt möte med information på internet. Brister i undervisningen om informationssökning på grundskolan har tidigare konstaterats i en forskningsrapport, vilket alltså förstärks av resultaten i denna granskning.⁶⁷

För att förebygga detta behöver lärare i svenska bedriva en undervisning om inform-ationssökning som innefattar en bredd av olika informationskällor. Undervisningen om hur informationssökning i dessa källor går till bör, förutom rena söktekniker, präglas av en förståelse för källornas olika egenskaper, möjligheter och risker. Ett ex-empel är informationssökning på internet genom att använda en sökmotor. Sök-ningen resulterar oftast i ett antal träffar och en förståelse för hur sökmotorn väljer att sortera informationen är nödvändig för att kunna förhålla sig kritiskt till den.

Undervisningen om informationssökning i svenska måste även omfatta informations-källor eleverna kanske själva inte skulle ha valt, som bibliotek och böcker. Samtidigt måste undervisningen också fördjupa och bredda elevernas kunskaper om hur man med en kritisk blick söker information på internet.

Undervisning om hur man kritiskt granskar bild och rörlig bild saknas ofta i ämnena svenska och samhällskunskap

Forskning betonar att bilder inte är en spegling av verkligheten utan att det alltid finns en sändare som använder bilden för att säga något. Elever behöver därför kunskaper i ett källkritiskt, ifrågasättande och undersökande förhållningssätt gentemot bilder.⁶⁸ En studie visar att elever när de söker information i en sökmotor på internet använder

⁶⁷ Sundin, O. och Carlsson, H. (2018). *Sök- och källkritik i grundskolan*. s. 72.

⁶⁸ Alexandersson, M., Limberg, L., Lantz-Andersson, A. och Kylemark, M. (2007). *Textflytt och sökslump – in-formationssökning via skolbibliotek*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling, Forskning i fokus, nr. 36, 2:a reviderade upplagan.

bilderna sökning resulterade i för att avgöra informationens relevans. Eleverna menade att det går snabbare att se på bilder för att bedöma relevans än att läsa text.⁶⁹ Kritisk granskning av film är på samma sätt viktigt och betydelsen ökar över tid eftersom konsumtion av rörlig bild ökar och utgör en stor och ökande del av ungas internetanvändande.⁷⁰ Film står för mer än två tredjedelar av all internettrafik i världen idag⁷¹, vilket understryker vikten av att kunna förhålla sig kritisk till detta medieformat.

Om elever inte får möjlighet att i skolan med lärarstöd utveckla sin förmåga att kritiskt granska olika typer av bilder inklusive film riskerar de att bli sämre rustade för att möta den ström av bilder och filmer som de dagligen exponeras för. Undervisningen vid drygt hälften av skolorna omfattar att kritiskt granska bilder och en fjärdedel av skolorna beskriver en undervisning om kritisk granskning av rörlig bild. Det innebär att eleverna på många skolor riskerar att inte utveckla kunskaper och förmågor för att kunna kritiskt granska bild och rörlig bild.

För att förebygga detta behöver lärare bedriva en undervisning om källkritiskt förhållningssätt som innefattar dessa medieformat. I till exempel ämnet samhällskunskap kan lärare ge utrymme för att kritiskt granska bilder och rörliga bilder ur olika perspektiv så att elevers reflekterande inställning och kunskap om bilder i syfte att tolka, förstå och värdera de bilder eleverna möter i olika sammanhang utvecklas. Denna undervisning kan exempelvis ske i samband med undervisning om medier. I ämnet svenska kan undervisningen om informationssökning innefatta bild och rörlig bild och i samband med denna undervisning bör bild och rörlig bild vara föremål för kritisk granskning.

Identifierade framgångsfaktorer

I granskningen har konstaterats att undervisningen om källkritiskt förhållningssätt behöver utvecklas och moderniseras. I granskningens iakttagelser finns både utsagor och mönster som ger ledtrådar till vad som kan vara framgångsfaktorer för att bedriva en samtida undervisning om källkritiskt förhållningssätt. En analys av dessa iakttagelser och hur de samvarierar med skolans IT-planer, läromedel och skolbibliotek har också genomförts, vilket har lett till ytterligare några iakttagelser. Iakttagelserna kan ge möjliga förklaringar till vad som kan leda till god kvalitet och eventuellt tjäna som inspiration för skolutveckling. Det är ändå viktigt att ha i åtanke att samvariation inte alltid är detsamma som orsakssamband.

- *Tillräcklig kompetens.* En förutsättning för att kunna genomföra en modern undervisning om källkritiskt förhållningssätt är att lärarna har tillräcklig kompetens. I granskningen finns exempel på hur lärare med utvecklingsuppdrag på ett framgångsrikt sätt höjt kunskapsnivån om digitala medier i kollegiet. Skolor med bra möjligheter till samverkan och erfarenhetsutbyte mellan lärare har oftast inga, i något fall enstaka, utvecklingsområden.

⁶⁹ Borlund, P. (2016). Framing of different types of information needs within simulated work task situations: An empirical study in the school context. *Journal of Information Science*, vol. 42, no. 3, s. 313–323.

⁷⁰ Statens medieråd (2017). *Ungar och Medier 2017*. s. 47.

⁷¹ Internet Society, How we see the internet, tillgänglig via <<https://future.internetsociety.org/introduction/how-we-see-the-internet/>>

- *Elevernas digitala vardag.* Granskningen visar att på skolor där undervisningen utgår från elevernas digitala vardag och där undervisningen omfattar att skapa eget material avsett för digital publicering finns inga utvecklingsområden.
- *Implementerad IT-plan.* Skolor med en implementerad IT-plan som omfattar skrivningar om källkritiskt förhållningssätt utmärks av att de överlag har hög kvalitet i sin undervisning om källkritiskt förhållningssätt.
- *Bredd i undervisningsmaterial.* De sex skolor som är utan utvecklingsområden bedriver samtliga en undervisning i både svenska och samhällskunskap som omfattar läroböcker, tryckta källor och digitala källor. Vid intervjuerna har framkommit vilken typ av läromedel skolorna använder sig av. Det vanligaste är att det är både läroböcker, andra tryckta källor och digitala källor. Det förekommer ett fåtal skolor med endast digitala läromedel i de båda ämnena och ytterligare några där ett av ämnena endast har digitala läromedel.
- *Integrerat skolbibliotek.* Av de granskade skolorna samverkar lärarna med skolbiblioteket på fyra av dem. Av dessa har tre inga utvecklingsområden och har bedömts ha hög kvalitet i sin undervisning. Av intervjuerna framkommer att nio av tio skolor har tillgång till skolbibliotek. Skolinspektionen har i en tidigare granskning konstaterat att skolbiblioteken i låg grad är en integrerad del av den pedagogiska verksamheten och att skolbibliotek därför inte bidrar till att stärka elevernas medie- och informationskunnighet (MIK) eller förmåga att vara källkritiska. Det finns en osäkerhet på skolorna om hur skolbibliotekets arbete med att stärka elevernas digitala kompetens ska genomföras.⁷²

I granskningen finns några skolor som bedriver en bra, modern och innehållsrik undervisning om källkritiskt förhållningssätt. Många gemensamma drag hos dessa framkommer av genomgången ovan. Utifrån vad vi sett på de 30 skolor vi besökt i granskningen är Skolinspektionens bedömning att relativt begränsade utvecklingsinsatser skulle kunna leda till stora förbättringar av undervisningen. Det handlar om att lära sig hur våra vanligaste digitala medier och sökmotorer fungerar, är uppbyggda och utvecklas och sedan omsätta denna kunskap till god undervisning.

⁷² Skolinspektionen (2018). *Skolbiblioteket som pedagogisk resurs*. s 6.

Referenser

- Alexandersson, M., Limberg, L., Lantz-Andersson, A. och Kylemark, M. (2007). *Textflytt och sökslump – informationssökning via skolbibliotek*. Myndigheten för skolutveckling, Forskning i fokus, nr. 36, 2:a reviderade upplagan.
- Borlund, P. (2016). *Framing of different types of information needs within simulated work task situations: An empirical study in the school context*. Journal of Information Science, vol. 42, no. 3.
- Europaparlamentets och Rådets Rekommendation, 18 december 2006, om nyckelkompetenser för livslångt lärande (2006/962/EG).
- Europeiska unionens råd (2015). *Declaration on promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance and non-discrimination through education*. Paris, 2015-03-17.
- Forskarfredag (2018). *Nyhetsvärderaren. VA-rapport 2018:2*.
- Internetstiftelsen i Sverige (2017). *Svenskarna och internet 2017. Undersökning om svenskarnas internetvanor*.
- Internetstiftelsen i Sverige (2018). *Svenskarna och internet 2018. En årlig studie av svenskarnas internetvanor*.
- Internetstiftelsen i Sverige (2018). *Svenskarna och internet - Valspecial 2018*.
- Kirschner, P. A. och De Bruyckere, P. (2017). *The myths of the digital native and the multitasker*. Teaching and Teacher Education, 67.
- Nygren, T et al. (2018). *Critical thinking in national tests across four subjects in Swedish compulsory school*. Education inquiry Vol 9, 2018.
- OECD (2015). *Students, Computers and Learning: Making the Connection*. OECD Publishing, Paris.
- Prensky, M. (2001). *Digital natives, digital immigrants*. On the Horizon NCB University Press, 9 (5), tillgänglig via < <http://marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf> >
- Skolinspektionen (2015). *Undervisningen i historia*. 2015:8.
- Skolinspektionen (2018). *Skolbiblioteket som pedagogisk resurs*.
- Skolinspektionen (2013). *Undervisning i SO-ämnen - Mycket kunskap men för lite kritiskt kunskapande*. 2013:4.
- Skolinspektionen (2012). *Läsundervisning inom ämnet svenska för årskurs 7-9*. 2012:10.
- Skolverket (2017). *Kommentarmaterial till kursplanen i samhällskunskap. Reviderad 2017*.
- Skolverket (2017). *Kommentarmaterial till kursplanen i svenska. Reviderad 2017*.
- Skolverket (2017). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Reviderad 2017*.
- Skolverket (2016). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Reviderad 2016*.

Skolverket (2016). *Att bedöma resonemang om källornas och informationens användbarhet. Kommentarmaterial till kunskapskraven för årskurs 6 i biologi, historia, religionskunskap, svenska och svenska som andraspråk.*

Skolverket (2016). *IT-användning och IT-kompetens i skolan. Skolverkets IT-uppföljning 2015.* dnr 2015:00067, 2016-03-23.

Skolverket (2013). *Att förstå sin omvärld och sig själv. Samhällskunskap, historia, religion och geografi.* Forskning för skolan, kapitel 7.

SOU 2016:92. *Värna demokratin mot våldsbejakande extremism. Nationell samordning och kommunernas ansvar.* Delbetänkande av Utredningen En nationell samordnare för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism.

Statens Medieråd (2017). *Ungar och Medier 2017.*

Stanford History Education Group (2016). *Evaluating Information: The Cornerstone of Civic Online Reasoning.* November 22, 2016, tillgänglig via < <https://sheg.stanford.edu/upload/V3LessonPlans/Executive%20Summary%2011.21.16.pdf> >.

Sundin, O. och Carlsson, H. (2016). *Outsourcing trust to the information infrastructure in schools: how search engines order knowledge in education practices.* Journal of Documentation, 72(6).

Sundin, O. och Carlsson, H. (2018). *Sök- och källkritik I grundskolan.*

Ungdomsbarometern (2018). *iGen, Gen Z eller Smartphonegenerationen.*

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO (2017). *Preventing violent extremism through education. A guide for policy-makers.*

Internetkällor

Internet Society, *How we see the internet*, tillgänglig via < <https://future.internetsociety.org/introduction/how-we-see-the-internet/> >

Internet world stats. Statistik över antalet internetanvändare över tid, tillgänglig via <https://www.internetworldstats.com/emarketing.htm/>.

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, *Källkritik och psykologiskt försvar*, tillgänglig via < <https://www.msb.se/sv/Insats--beredskap/Psykologiskt-forsvar/Vad-ska-man-tanka-pa-nar-det-galler-kallkritik-och-att-motverka-rykten/> >.

Bilaga 1 Begreppsförklaring

Nedanstående lista över begrepp är avsedd att förtydliga vad Skolinspektionen i denna granskning menar med dem.

Analog – I granskningen används begreppet analog exempelvis om analoga medier, vilka är motsatsen till digitala medier. Analoga medier är alltså traditionella tryckta, icke-teknikbaserade medier såsom papperstidningar, böcker och foton/illustrationer.

Användargenererade källor – Digitala källor utan någon bestämd avsändare, där användare får möjlighet att samverka online genom att tillsammans ladda upp, visa, tillhandahålla, dela, länka, kommentera etc. foton, text, grafik, data och annan användargenererad information. Exempel på användargenererade källor är bloggar och Wikipedia.

Digital kompetens – Förmågan att använda digital information på ett säkert, ansvarsfullt och kritiskt sätt. Den underbyggs av grundläggande IKT-färdigheter dvs. användning av datorer för att hämta fram, bedöma, lagra, producera, redovisa och utbyta information samt för att kommunicera och samarbeta via olika digitala plattformar. Digital kompetens innebär också en förståelse för digitaliseringens effekt på samhället och möjligheter och risker förknippade med detta.

Digitala medier – Kommunikationskanaler på internet som förmedlar information elektroniskt och som enkelt kan manipuleras, distribueras och återges via datorer.

Digitalisering – Innebörden av begreppet digitalisering är att digital kommunikation och interaktion mellan människor, verksamheter och saker blir självklara. Regeringen har beslutat om en nationell strategi för skolans digitalisering. Det övergripande målet med strategin är att skolan ska ta tillvara på digitaliseringens möjligheter. Barn och elever ska uppnå en hög digital kompetens, och kunskapsutvecklingen och likvärdigheten ska stärkas.

Fejknyheter, falska nyheter och fake news – Spridande av desinformation via digitala eller analoga medier. Syftet kan variera. Exempelvis kan spridandet av fejknyheter vara ett sätt att tjäna pengar genom att skapa trafik. Det kan också handla om opinionsbildning.

Filterbubbla – Omdiskuterat begrepp som rör det sätt som företag på nätet filtrerar information till användarna genom att visa det som baseras på användarens intressen, vänner, köphistorik och var användaren befinner sig i världen. De som använder begreppet menar att detta leder till att människor isoleras i en filterbubbla där de endast möter information och perspektiv som bekräftar den egna världsbilden.

Informationssökning – Kunskaper om informationssökning innefattar att kunna formulera sökbara frågor, att söka information från olika källor, analoga som digitala. Vidare att kunna sovra i stora informationsmaterial och att få fram den information som eftersöks. Den stora tillgången till information via olika medier ställer krav inte bara på att kritiskt värdera information utan också på kunskaper om hur informationssökningen via till exempel Google fungerar.

Interaktiva medier – Medier som mottagaren kan samverka med, styra eller förändra, till exempel datorspel, uppslagsverk som Wikipedia eller andra webbplatser.

Källkritik – Att granska och värdera olika informationskällors styrkor och svagheter ur olika perspektiv. Perspektivet *relevans* handlar om i vilken mån källan är användbar i förhållande till frågeställningen. Perspektivet *trovärdighet* handlar om att vara uppmärksam på vem som står bakom en källa, i vems intresse informationen kan vara skriven, liksom hur rimlig informationen är i förhållande till det man redan känner till om ämnet.

Källkritisk metod – Olika metoder och tillvägagångssätt för att granska källor. Källkritisk metod handlar bland annat om att granska källans äkthet (Är källan vad den utger sig för att vara?), tid (Är informationen aktuell och hur lång tid efter det som inträffat upprättades källan?), beroende (Är informationen fristående eller beroende av andra källor?) och tendens (Finns det värderingar i informationen från källan?). Källkritisk metod har sitt ursprung i historievetenskapen.

Källkritiskt förhållningssätt – Ett källkritiskt förhållningssätt innebär att alltid ha ett kritiskt förhållningssätt i förhållande till information. Med ett kritiskt förhållningssätt menas inte att vara negativt inställd till information, utan att pröva källors trovärdighet avseende syfte och budskap. Ett källkritiskt förhållningssätt innefattar både hur man söker information och hur man värderar den både utifrån hur användbar den är och dels hur trovärdig den är.

Medie- och informationskunnighet (MIK) – Begrepp som introducerades av Unesco 2011 för att beskriva de färdigheter som krävs för att kunna delta i den demokratiska processen i det moderna mediasamhället. MIK handlar om att kunna finna, analysera och kritiskt värdera information och att själv kunna skapa information i olika medier.

Nyhetsvärdering – Den bedömning som avgör huruvida en nyhet ska publiceras eller ej. Eftersom utrymmet i exempelvis en tidning är begränsat måste en sortering och prioritering göras. En värdering av nyheter.

Sökalgoritm (eller bara algoritm) – Programmeringskod som styr vilka sidor som ska presenteras vid sökning på internet, och i vilken ordning de ska presenteras, eller som styr vilken information som visas i sociala medier.

Bilaga 2 Granskade skolor

Granskningen genomfördes i följande skolor.

Huvudman	Skola/verksamhet
Borlänge kommun	Domnarvets skola
Eskilstuna kommun	Tegelviken F-9
Europaskolan Grundskola AB	Europaskolan Malma
Gävle kommun	Lillhagsskolan
Helsingborgs kommun	Rydebäckskolan
Höganäs kommun	Nyhamnsskolan 7-9
Kristianstads kommun	Sånnaskolan H
Krokoms kommun	Ås skola 4-9
	Änge skola 4-9
Kunskapsnavet AB	Alphaskolan
Köpings kommun	Karlbergsskolan
Lidingö Skola AB	Christinaskolan
Luleå kommun	Tunaskolan 7-9
Mölnåls kommun	Sörgårdsskolan
Nacka kommun	Myrsjöskolan
Nora kommun	Karlsängsskolan
Norrskenet Friskola Boden AB	Norrskenet Boden
Pyslingen förskolor och skolor AB	PeterSvenskolan 2
Skellefteå kommun	Kanalskolan
Skövde kommun	Stöpenskolan
Stockholms kommun	Matteusskolan
Strömsunds kommun	Vattudalsskolan
Sölvesborgs kommun	Bokelundsskolan H
Tidaholms kommun	Forsens grundskola 7-9
Trelleborgs kommun	Liljeborgsskolan 7-9
Varbergs kommun	Almers skola 7-9 och grundsärskolan äldre elever
	Vidhögeskolan 6-9
	Hagaskolan 4-9
Vingåkers kommun	Slottsskolan 7-9
Åre kommun	Mörsils skola F-9

Bilaga 3 Granskningens genomförande och metod

Kvalitetsgranskningen av undervisning om källkritiskt förhållningssätt – svenska och samhällskunskap i grundskolan omfattar 30 skolor och 27 huvudmän, varav 25 skolor med kommunal och 5 med fristående huvudman. Ett förhållande som speglar andel elever på nationell nivå med kommunal respektive enskild huvudman. Besöken genomfördes under perioden mars 2018 till juni 2018.

Dokumentstudier

Dokumentstudier har genomförts före besöken på de utvalda grundskolorna och har tjänat som ett underlag inför främst intervjuerna. Några exempel på material som varit relevant att inhämta är terminsplaneringar, lektionsplaneringar och undervisningsmaterial. I de fall skolan eller huvudmannen har en IKT-plan eller motsvarande har även denna inhämtats.

Syftet har varit att få en grundläggande uppfattning om vad undervisningen kring källkritiskt förhållningssätt omfattat i de båda ämnena. Dokumentstudierna av dokument som har med planering av undervisning att göra har även gett kunskap om variationen av digitala och andra källor som används i undervisningen. Lektionsplaneringar och undervisningsmaterial har utgjort underlag för att öka förståelsen för hur undervisningen går till samt utgjort underlag till elev- och lärarintervjuerna. Terminsplaneringar har tjänat som underlag till intervjuer med elever, lärare och rektor och har bidragit med information om progression vad gäller undervisning om källkritiskt förhållningssätt. Med progression avses om undervisningen är återkommande och om det sker en fördjupning under och mellan läsåren. IKT-planer och motsvarande dokument har gett värdefull inblick i hur huvudmannen respektive skolorna planerat att arbeta med digitalisering och kunskap om undervisning om källkritiskt förhållningssätt ingått i dessa planer. Detta material har även tjänat som underlag vid intervjuer med lärare och rektor.

Intervjuer

I granskningen har intervjuer varit en central datainsamlingsmetod. För att besvara granskningens frågeställningar har vid varje skola separata gruppintervjuer genomförts med elever i årskurs 9 och med lärare som undervisar i ämnena svenska och/eller samhällskunskap i årskurs 9. Vidare har enskilda intervjuer med rektor genomförts.

Elevintervjuer

Elevintervjuerna har bidragit med underlag för att bedöma undervisningens innehåll och genomförande. Det har varit viktigt att fånga elevernas erfarenheter av vad den faktiska undervisningen om källkritiskt förhållningssätt i de båda ämnena omfattat. Intervjuerna har också fånga elevernas uppfattning om hur undervisningen skett och i vilken mån de upplevt att den stöttat utvecklingen av ett källkritiskt förhållningssätt. Urvalet har gjorts med tanke på att eleverna bör ha erfarenhet från hela högstadietiden av undervisning om källkritiskt förhållningssätt, och därmed i någon mån respektive kursplans innehåll avseende källkritiskt förhållningssätt i ämnena samhällskunskap och svenska i årskurs 7-9.

Varje gruppintervju med elever har omfattat de båda ämnena som valts ut i granskningen. De fyra till fem elever som på varje skola tillfrågats om att delta i intervjuerna

har slumpvis valts från klasslistor i årskurs 9. Flickor och pojkar finns representerade i de utvalda grupperna.

Lärlarintervjuer

Till de två lärlarintervjuerna har tre lärare som undervisar i svenska och/eller samhällskunskap på högstadiet valts ut. Det har varit viktigt att omfatta lärare som undervisar i årskurs 9 i ämnena för att balansera de bilder elevintervjuerna ger. En lärlarintervju har genomförts för varje ämne i granskningen för att åstadkomma fördjupning kring eventuella utmaningar och goda exempel ämnesvis.

Ett syfte med lärlarintervjuerna har varit att få en bild av i vilken utsträckning undervisningen i svenska och samhällskunskap har gett eleverna förutsättningar att utveckla ett källkritiskt förhållningssätt till framför allt digitala men också andra källor. Intervjuerna har i möjligaste mån konkretiserats genom att relatera till faktiska exempel från dokumentstudierna om undervisningen om källkritiskt förhållningssätt i ämnena.

Det har varit betydelsefullt att fånga både utvecklingsområden och goda exempel. Det har varit viktigt att få insikter om utmaningar kring lärarnas kompetensutveckling och utvecklingsbehov inom området och att efterfråga hur rektor möjliggjort kompetensutveckling på området. Intervjuerna har också omfattat i vilken utsträckning rektor möjliggjort samverkan mellan lärare inom samma ämne och/eller inom skolan samt med skolbibliotekarie om sådan finns tillgänglig i avsikt att utveckla undervisningen om källkritiskt förhållningssätt.

Rektorsintervjuer

Rektorn på varje granskad grundskola har intervjuats. Syftet har varit att belysa rektorns ansvar för undervisningen när det gäller att säkerställa att eleverna får den undervisning de har rätt till. Detta har skett genom att rektorn på olika sätt följt undervisningen och efterfrågat resultat i förhållande till elevernas förmågor när det gäller källkritiskt förhållningssätt. Rektorns arbete för att, utifrån kursplanen, leda och ge förutsättningar för lärarnas arbete med undervisningen om källkritiskt förhållningssätt har varit en aspekt av granskningen. Till exempel genom att rektor gett förutsättningar för lärarna att ha gemensamma pedagogiska diskussioner och erfarenhetsutbyte inom samma ämne och/eller inom skolan samt fått strukturerad kompetensutveckling.

Enkät till elever

Genom en enkät har en övergripande bild inhämtats av elevernas upplevelser av och attityder till undervisningen om källkritiskt förhållningssätt i de båda ämnena. Enkätresultatet har utgjort en del av det empiriska underlaget till den övergripande rapporten. Där har enkätens resultat diskuterats i relation till det underlag intervjuerna genererat.

Enkäten har omfattat alla elever i årskurs 9 i de 30 skolor som ingått i granskningen. Elevenkäten innehåller frågor kopplade till vad undervisningen innehåller och hur undervisningen sker. Enkäten har av databearbetningsskäl omfattat frågor med fasta svarsalternativ. Enkäten utformades på ett sådant sätt att enkätresultaten kan redovisas könsuppdelat.

För elever har det varit frivilligt att medverka i enkäten. Eleverna har informerats om att de själva avgör om de vill medverka och att det är tillåtet att avstå eller avbryta. För enkätinsamling har inte något samtycke från elevernas vårdnadshavare behövts

eftersom de elever i årskurs 9 som ska besvara enkäten bör vara över 15 år. 1371 elever av 2510 har besvarat enkäten, vilket ger en svarsfrekvens på 54,6 %. Svarsfrekvensen varierade mellan 0 % och 88 % på de 30 skolorna. Bland de nio skolorna med en svarsfrekvens på 40 procent eller mindre finns både små skolor (mindre än 100 elever i årskurs 9) och stora skolor (minst 100 elever i årskurs 9). Även bland de 13 skolor med en svarsfrekvens på 60 procent eller mer finns både små och stora skolor. Enkätresultaten visar på en jämn könsfördelning av eleverna som besvarade enkäten. Av 1371 elever angav 649 elever (47 %) att de är en flicka och 573 elever (42 %) angav att de är en pojke.